Валентин ЧЕМЕРИС

ЧОРТОРИЙ

Повість

Хто не любить Сома —

У того не всі вдома.

Павло ГЛАЗОВИЙ,

Анатолій ПАЛАМАРЕНКО.

О найСоміший із Сомів!

Василь СИМОНЕНКО.

Мені б (за все) у пеклі бути,

А я, дивіться, у раю.

Микола СОМ.

...Ні, що там не кажіть, бодай ви і балакунами-перебендями вдалися, — а таки дивно, що Чорторий — сам Чорторий! — чомусь не потрапив до УРЕ. Га? Ви знаходите цьому пояснення? Я, наприклад, ні. Не інакше, як недогляд Миколи Платоновича. А втім, про тодішнього головного редактора УРЕ (Української Радянської Енциклопедії) Бажана у нас ще буде мова. А зараз про нього, про Чортория, якого чомусь немає в УРЕ. Чорт там є — "за забобонними уявленнями надприродна істота, що втілює в собі зло; мав вигляд людини з темною шерстю, з козячими

ногами, хвостом і ріжками. (Бач, бач, чорт удостоївся — за які такі заслуги? Чи мо’ по блату? — а Чорторий опинився за бортом!) Те саме, що й диявол, злий дух, біс, сатана, нечиста сила"), Чортків є (райцентр Тернопільської області), Чортові Сходи є (гірський прохід (перевал) у західній частині Головного пасма Кримських гір), село Чорторий є Кіцманського району Чернівецької області, у якому народився Іван Миколайчук, кіноактор, сценарист та кінорежисер. (Про це авторові нагадали читачі, коли повість "Чорторий" друкувалася в газеті "Веселі вісті"). Чортомлик є (найзнаменитіша скіфська могила висотою 20 та діаметром 350 м, що на Нікопольщині, де колись велелюдно шуміла (ой, шуміла!) Чортомлицька Січ), чортополох, зрештою, є (народна назва колючих рослин з родів будяк, осот, нетреба, татарник, головатень та ін.), а ось його, знаменитого — про це вам і Микола Сом підтвердить — Чортория чомусь — ніц! Немає! Ні, що таки не кажіть, бодай ви і балакучий перебендя, а Микола Бажан свого часу, як редагував-готував до випуску в світ УРЕ, щось недогледів!

А ось Рось в УРЕ є — слава Бажану! — симпатична річечка в межах Вінницької, Київської та Черкаської областей, права притока Дніпра. Довжина 346 кілометрів, русло звивисте, ширина його у середній течії досягає 50 метрів, є невеликі пороги. Найбільші притоки: Роставиця, Кам’янка, Горохуватка, Росава (ліві), Роська (права).

Вам втямки, що таке Рось? Тоді ось вам що про неї писав Нечуй-Левицький. Ні, ні, не писав, захоплено вигукував в унісон М. Сому, тільки на сто з добрим гаком літ раніше:

"Як же там хороше, як чудово! Там Рось тихо плине зеленою водою між високими кам’яними стінами, котрі ще трохи подекуди аж понахилялися, неначе заглядають у воду, дивлячись на свій ясний одблиск, то сірий, то червоний, то ясно-зелений, од зеленого, як оксамит, м’якого моху, котрим вкриті кам’яні стіни, як дорогими килимами… Розлилась Рось рукавами й рукавцем поміж зеленими острівцями, розсипалась по камінню…"

"…а там далі каміння ховається під землею, гори розступаються напівкругом і по рівному полю в’ється річка по зелених луках та левадах".

Але при чім тут Рось, бодай і одна з найпоетичніших річечок України, запитаєте ви. Почав з Чортория, а завершив…

А при тім… Бо це ж та Рось (до Чортория ще дійде у нас черга), про яку так поетично-захоплююче написав Микола Сом:

ЗАПРОШЕННЯ НА РОСЬ

Миколі ВІНГРАНОВСЬКОМУ

Давай поїдем, друже, на славну річку Рось,

Там карасів дебелих багацько розвелось,

А ще під берегами, де річки тихий плин,

Гуляє з карасями, пускає бульки лин.

А що плотви тієї — кипить вода навкруг…

Якщо ти не поїдеш — який із тебе друг?..

Там первозданна тиша. Там юний день і світ.

Там тільки плескіт риби і птахів переліт.

А в берегах незбита трава — густа така,

Немовби не ступала туди нога людська.

А далі — латка лугу, де гайстер жабу з’їв,

Аби не виступала супроти солов’їв.

Ген лісу гавань тиха. А вдалині — село,

Яке в краєчок неба тополями вросло.

А головне натхнення — свята жива вода…

Чого ж ти завагався? Збирайся і — гайда!

Покинь столичний гамір і суєту суєт,

Не забувай ніколи, що ти єси поет.

А що поету треба? Сякі-такі харчі,

Рибальське причандалля та вогник уночі.

А ще поету треба (відомо з давніх пір!)

Сорочка чиста, совість чиста і не брудний папір.

А совість наша чиста. Сорочка чиста теж.

На чистому папері думки свої мереж.

А Слово прийде потім… Лиш привітав би хтось…

Давай поїдем, друже, на славну річку Рось!

І все це він, Микола Сом, поет і рибалка.

Він увесь у цьому вірші незвичайному, смію вас запевнити, кращому-щоякнайкращому вірші української поезії XX сторіччя!

Увесь як поет, як лірик, як усміхнений гуморист-сміхолюб, як людина, як українець, зрештою, як риболов. Адже таку поезію міг написати тільки увесь Микола Сом.

І другому Миколі — Вінграновському — можна тільки по-доброму, як колись любив казати гуморист Костянтин Світличний, по-світлому позаздрити.

Чи їздили вони разом на Рось, не відаю, а ось ми з Сомом їздили. Щоправда, не на славну Рось, а на не менше славний Чорторий. (Очевидно, в Сома ще в чорнильниці відповідна поезія: давай, мовляв, Чемерисе, поїдемо на Чорторий — і т. д). А поки що про поїздку на Чорторий та як ми там із Сомом… сома ловили, і моя невигадана придибенція. Ви й після цього не подивуєтесь, що Чорторий з недогляду М. Бажана не потрапив до УРЕ?

Отож, Чорторий. А втім, слабконервових далі просимо не читати, адже за можливі наслідки автор аніякої відповідальності не несе.

"Вікно брязнуло з гуркотом; шибки з дзвоном повилітали геть, і страшна свиняча морда висунулась, поводячи очима, ніби питалася: а що ви тут робите, добрі люди?

Жах скував усіх, хто був у хаті…"

Досить сказати, що при цьому всезагальному сум’ятті Черевик — сам суворий і відважний Солопій Черевик, який надивився на своєму віку стільки "пик усяких, що чорт їх і пригадає усіх", так ось сам Солопій

Черевик "начебто облитий окропом, схопивши на голову горщик замість шапки, кинувся до дверей, і, мов несамовитий, біг вулицями…

"Чорт! Чорт!" — кричав він у нестямі…"

І це при тому, що вони — ярмаркові люди Миколи Гоголя, — ще ж і були в хаті, де, як кажуть, і стіни допомагають. І то їх усіх скував жах. А що вони чинили б на нашому з Сомом місці, коли ми року, року, дай Бог пам’яті… Та при чім тут, зрештою, рік, коли ми з Сомом сиділи не в хаті, як у Великих Сорочинцях ярмарчани, а на вутлому човнику, і до рятівного берега було таки ж далеченько — чи й устигнеш догребти. А навколо був, і під нами був, не проти ночі будь сказано, Чорторий. Так, так, отой, що чортом риє.

І точнісінько отака (та де там — отака! Жахніша! В сто разів лютіша й страшніша!) морда з води — з Чортория! — висунулась, поводячи виряченими очима (та ще й вусата!), ніби питаючи: а що ви тут, Соме з Чемерисом, робите, га? Рід мій винищуєте, га?!!

І було воно — оте, що висунулось, — куди тій гоголівській, звиняйте, свинячій мордяці — саме завбільшки метрів до п’яти і десь під 300 кілограмів живої ваги! Прямо тобі паровик! Таран! Чудо-юдо, яке іншим (крутим та "новим") і за добрі гроші не покажеться, а для нас за так висунулося!

Їй-бо на нашому місці Солопій Черевик одним махом вискочив би з човна, самого човна підхопив би під пахву (чи й на себе звалив би!) і подався Чорториєм по воді аки по сухому аж на Троєщину. Чи й далі, у Бровари!..

Чи, як дядько Степан з тієї ж Троєщини — та хто його на Троєщині не знає? Всі знають! — коли вночі необачно рибалив на Чорторії, а з води раптом висунулась отака вусата мордяка, даруйте, до самого світу, рятуючись, налягав на весла, до ранку гріб і гріб без передиху,

дивуючись, чого це він ніяк за ніч не може подолати нешироκий Чорторий і прибитися до берега, щоб дременути у свою Троєщину, як під ранок, коли вже засіріло й півні десь за Троєщиною (чи не в Броварському районі?) запіяли-заспівали, і вся нечисть тоді зникла, і наслана пелена розвіялась, змилений, ледь живий від цілонічного веслування, дядько Степан нарешті загледів, що він зпоквапу — а втім, наслано на нього було, наслано! — не вийнявши якорі, всю ніченьку грібся на одному місці. Отаке з людьми чинить Чорторий, а ви… Та нас із Сомом теж, як і гоголівських героїв, скував жах, як та мордяка з води біля самісінького борта висунулась. І як ми з човна не кинулись у воду? Потопив би нас Чорторий — він такий. Тільки булькнули б! І поминай тоді як звали двох найкращих членів НСПУ! (А, може, тому й не вистрибнули з човна, що нас, як і вищезгаданих гоголівських героїв-ярмарчан, скував жах?)

— Спокійно, спокійно, — неспокійно вигукував Сом. — Це — мій родич…

— Ота, даруй, мордяка?

— Що вдієш, яку має… Вона ж для нього — рідна-рідніснька…

— Якби знав, Соме, що в тебе такі… родичі, не проти ночі їх згадуючи, то й не зв’язувався б з тобою!..

— Яких маю родичів, таких і маю, — розводив Сом руками. — Я ж Сом.

— Краще б ти В’юном був! Чи якимсь там… Йоржем. Або й Пічкуром. Так було б безпечніше, а то… Бий тепер йому, родичу своєму, чолом, щоб відпустив нас…

Що було далі, розповім пізніше, як трохи оговтаюсь та до тями прийду, а зараз лише зазначу, що таке случилося з нами року… року…

Дай Бог пам’яті, коли ж це случилося? Здається, того літа, коли в Києві по п’ятірці пенсіонерам набавили… Бо ж і на хліб пенсій не вистачало… То, кажись, року… Та писали ж тоді газети захоплено щось про "нову турботу за наших славних ветеранів!" Отже, року… А втім, яке це має значення, якого саме року? Що ви причепилися до мене з тим роком? Пам’ятаю, що після того випадку (про який я ще якось докажу, оговтавшись), Сом і втнув про мене у газеті "Слово Просвіти" придибенцію під назвою "Він до всього — риболов". І ось що він у ній, як оговтався, написав:

"Валентин Чемерис — відомий український романіст, повістяр та есеїст, гуморист і сатирик. А ще — секретар Спілки письменників України. І до того ж — заступник головного редактора газети "Літературна Україна". Одне слово: чоловік він хоч куди. Як говорила у минулому столітті одна юна поетеса: вельми покладистий. Чи ж є якась погана риса у Валентина Чемериса? Ні, немає. Скажу, що друг мій Чемерис багато має гарних рис. Та над усе він — геніальний рибалка. Знає, де ловити, на яку приманку і наживку. Навіть знає, з ким ловити рибу в одному човні. Останніми роками уподобав лише мене. Річ у тім, що в нього, як і в кожного рибалки, часто-густо не клює. Ні, не такий наш Чемерис, у якого ніц нема ні грана фальші. Це єдиний український гуморист, який у житті ніколи не користується гіперболою. Тож коли йому, безрибному, ставлять важке запитання: "Що ти упіймав?" — пан Валентин чесно й гордо відповідає: "Я сьогодні сома упіймав!" — і показує пальцем на мене… Як бачите, не бреше…"

Істинна правда! Сома я частенько ловив. Тут Сом не бре-бре. І — ловлю. Але тільки отого, що з великої літери. Бо є ще сом з малої, якого мені, чомусь, незважаючи на всі мої зусилля і геніальність риболовецьку, так досі й не пощастило запопасти! Лящів ловив, судаків ловив, линів ловив, щук ловив, карасів ловив, гущарок, пліток, в’язів і ще багато якої риби — великої і малої — аж до пічкурів включно, ловив, а ось сома — ніц! Все ще, як кажуть, попереду.

То хто з них знаменитіший — Сом з великої чи сом з малої літери?

Якщо вірити УРЕ, — а ви їй не вірте! — то буцімто другий, отой, що з малої, якого мені так досі ще й не вдалося запопасти.

Чому так сталося, що з двох сомів тільки один до УРЕ потрапив?

Принагідний відступ. Коли свого часу готувався дванадцятий том УРЕ, до головного редактора видання, до "самого" Бажана подзвонив гуморист Олег Чорногуз.

— Спасибі, Миколо Платоновичу!

— За що? — поцікавився метр.

— А за те, ще увели чорногуза до дванадцятого тому.

— Олег Чорногуз? — Бажан мить подумав, пригадуючи, і твердо відповів: — Ні, Чорногуза у дванадцятому томі немає!

— Є, є, — радо Олег, — тільки з малої літери. Ось цитую: "чорногуз, лелека білий — птах роду лелека ряду лелекоподібних".

Бажан засміявся і увів до тому, крім чорногуза з малої літери, і Чорногуза з великої, себто Олега…

Така придибенція.

На жаль, щось подібне не трапилося з Сомом (чи Микола не додумався подзвонити Бажану?), а тільки в десятому томі УРЕ є лише один сом — з малої літери. Так званий сом звичайний: риба родини сомоподібних. Тіло довжиною до 5 метрів, маса до 300 кілограмів, оливково-зелене зі світлими плямами на боках, черево біле. Вусиків 3 пари… Але, повторюю, це сом звичайний. Для іншого Сома, незвичайного, у Бажана не знайшлося кількох сантиметрів площі в його

УРЕ. І все ж таки школа Сом обезсмертив скупого і не завжди справедливого — служив режиму — головредактора УРЕ. Річ у тім, ще в шістдесятих роках і пізніше у Києві (як і по всій Україні) ходило чимало в’їдливих епіграм по руках. Особливо дошкульними були ті, що присвячувалися поету Бажану. Лише через багато років — вже в третьому тисячолітті, Сому вдалося встановити їхнє авторство (див. його збірку "Як я Сталіна хоронив", 2002 рік). Виявляється, мадригал, присвячений Бажану, написав не хто інший, як Андрій Малишко:

Була сподівана розмова[1].

Минули літо і зима.

Тепер лиш мова Бажанова,

Бо української нема.

Тому така на серці мряка

Ще й холодрюга крижана.

Лиш гола лисина мов сонце,

Звитяжно сяє в Бажана[2].

Не залишився в боргу (як епітафіїст) і сам Микола Сом, увіковічнивши офіційного поета УРСР і головного редактора УРЕ у таких рядках:

Тут лежить Бажан Микола,

(А казали: не умре…)

Залишилась хитра школа —

Від "ура" і до "УРЕ".

І ще принагідно про Бажана. Коли збірку Василя Симоненка "Земне тяжіння" посмертно висунули на здобуття Державної премії УРСР імені Тараса Шевченка, Сом (власне зізнання) "надіявся на людську справедливість і на мудрість нашої Спілки", але… Ще до обговорення висунутих кандидатур, Малишко йому сказав:

"Не радій, Миколо. Шевченкової премії не одержить мати твого померлого товариша. Ця премія уже лежить у кишені поета-академіка, поета — орденоносця і орденопросця Миколи Бажана".

Так воно й станеться.

Із повісті-діалогу Миколи Сома з матір’ю В. Симоненка Ганною Федорівною Симоненко-Щербань (збірка "З матір’ю на самоті"):

"Поет: …Звичайно, шанований Микола Бажан наперед знав, що премія дістанеться тільки йому, а не Симоненку. Саме про це я голосно сказав у театральному Товаристві — на громадському обговоренні творів, які висувалися на Шевченківську премію у 1965 році.

Мати: І ти не побоявся? Тобі ж могли дати доброго прочухана.

Поет: Звичайно, я теж людина зі страху… Але за моєю спиною стояв тоді добрий бог — Андрій Малишко. Та мене таки за той виступ по голові не погладили. Поет-партизан Платон Воронько, який головував на тому вечорі, привселюдно назвав мене літературним хуліганом…"

Через роки Микола відповість на звинувачення його в літературному хуліганстві (як і в інших звинуваченнях, що стосувалися його звитяжного і непокірного характеру) віршем "То був не я":

Я ніжний був. А той, хто був не я, —

То грубіян, задира, забіяка…

Отож, не просто відповісти одним словом: а хто ж він такий, мій друг Микола Сом? Одним, повторюю, словом.

А ось трьома — спробуємо, словами самого ж Миколи Сома. Мається на увазі епітафія Миколи Сома на… Миколу Сома. Себто СОМОепітафія — є, виявляється, й такий різновид епітафії:

Земний уклін Миколі Сому!

Він тут (нарешті!) охолов,

Тож не втече тепер із дому

Поет, учитель, риболов.

Отже, він у трьох лицях: поет, учитель (вчителює в рідному селі Требухові та в інших школах Броварського району. Відмінник народної освіти), риболов.

Вода по коліна,

Труси по коліна,

Вусатий рибалка закляк і намок.

Минає година — і лиш цигарчина

Танцює під носом, немов поплавок.

Це теж він, Микола Сом.

Але сказати так — значить нічого не сказати про Миколу Сома, бо він аж ніяк не вкладається (хоч як його не бгай) у вищенаведені три іпостасі.

Найголовніше і найзначніше його звання — селянський син. Тож нам хоч не хоч, а доведеться процитувати його вірша "Жебраки", присвяченого сестрі Надії. Це на тему про "щасливе і заможне колгоспне життя", яким дехто ще й досі козиряє. Це коли за єхидним висловом кремлівського горця, "жити стале краще, жити стало веселіше".

Пізня осінь сорок шостого…

Під ножами вітру гострого

Ми йдемо — рука в руці.

Хто ми? Сироти.

Старці.

Ми у торбі сльози носимо,

Кладемо ногами босими

Нашу бідну первопуть…

Голод.

Хліба не дають.

Де буряк, де бульба з морквою…

Важко.

Торба стала мокрою,

Давить, муляє плече.

Боже!

Як мені пече!

Я той сором пам’ятатиму —

Я ж учився в класі п’ятому,

А тобі — годочків три,

А кругом вітри, вітри…

Жебраки.

Сіроми.

Сироти…

Треба нам рости, щоб вирости…

Тож і не дивно, що найбільшою мрією його дитинства було стати матросом. Чому саме матросом? "Щоб кудись попливти, де немає злиднів".

"А мрія найперша і, може, найбільша" — знаєте якою вона була у малого Сома? "Майже до смерті хотілось мені! — Хліба шматочок… А більше нічого…"

Але — виріс. Всупереч "щасливому і заможному колгоспному життю". Тож він усюди свій. Де не посій, там і вродить. І в тюрмі вже встиг побувати. І — не раз, бо зробив туди кілька ходок — із творчими виступами — як поет і гуморист.

От виступав він в чернігівській жіночій колонії. Зворушені зечки йому дякують, дякують… А начальник тюрми (єдиний чоловік у тому специфічному закладі) і каже насамкінець: "Гражданін Сом! Вы нам очень понравились. Оставайтесь у нас навсегда!" Сом ще, правда, не скористався цією дружньою порадою…

Виріс він не просто поетом, а — щирою доброю душею, дотепником-гумористом ("Іду. Дивлюся: когось б’ють. Я придивився: б’ють мене"), геніальним риболовом, завжди бадьорим, голінним, рвучким, легким на підйом. Бадьористо-зухвалим. Але й не занозистим, не хвастуном-хвальком (хоча й не без, гм-гм… цього. Особливо, як розповідає про свої успіхи у риболовлі). А взагалі, він, незважаючи на вік, хват, хлопець-зух і молодець. Юнак. Леґінь. Парубок. (Він здається вічним парубком, хоч має дружину, доньку й онуків, себто дружне сімейство Сомів). Вирісши, він гордо на всю Україну заявив:

Хто я такий?

Пишіть: Микола Сом,

Іще пишіть: син коваля Данила.

Де народився?

В полі за селом

Мене красива мати спородила…

…Національність?

Звісна річ, яка,

Вона відома друзям і сусідам,

Як наша мова, ніжна і м’яка,

Я — українець з прадіда і діда…

…Іще нема медалей, орденів,

Та я омріяв чесну нагороду —

Щоб на багато велелюдних днів

Потрібним бути рідному народу.

Де я живу?

У рідній стороні.

Що я роблю?

Словами молодими

Малюю ніжно я свої пісні,

Аби вони та й стали не моїми…

Б’ю чолом!

Микола Сом.

Хоч тепер вам втямки, хто ж такий мій друг Микола Сом?

До всього ж він — неперевершений майстер експромтів, що так і вилітають з нього — на ходу. І здебільшого предотепні. Навіть чужою мовою йому вдаються. Ось один з прикладів. Виступав він на якомусь там літвечорі (це було ще за есересерівських часів) під Москвою в містечку Красная Руза. "П’ю, — розказував, — пиво із живими класиками вельми великої російської літератури. Один "очень большой поет", до пупа увішаний лауреатськими значками, пристав до мене: "Что ты, Микола, все по-украински да по-украински... Пора переходить на общепринятый язык. Неужели так тяжело?" Чому ж тяжко? І тут я загледів величезний плакат, що майорів на увесь центр Красной Рузи. Це була відома антипожежна агітка Володимира Маяковського: "Родители! Не оставляйте детей одних! Дети балуются — пожар от них!" У мене тут же з’явився віршований експромт "Подражание Маяковскому", який я радісно подарував творцям великої російської літератури: "Дети! Не оставляйте родителей одних! Родители балуются — дети от них!Донедавна мій друг був не просто поетом, а — радянським (українським радянським). Як і всі в тодішній імперії більшовиків. Після того, як почив у Бозі (нарешті) СРСР, Микола Сом — просто поет, без ярлика "радянський". Але якось таки Микола походив у советских поетах. І трапилось це, коли він представляв українську (неодмінно радянську!) літературу в Кіровській області Росії. Є там містечко Совєтськ. Письменники виступали в районному Будинку культури. Перед тим, як надавати слово, секретар обкому партії, яка вела вечір, представляла кожного гостя, і так уже виходило, що в кожного були і звання, і чини, і лауреатство, і медалі-ордени тощо. А коли дійшла черга до скромного Миколи Сома з України, то виявилось, що в нього немає ані чину, ані звання, ані нагороди. Як такого представляти? Секретар обкому партії, нахилившись, шепче Сому: зараз вам виступати. Придумайте собі будь-який титул, аби я солідно вас представила.

А Микола їй: назвіть мене просто — совєтський поет.

Керівна дама й оголосила: "Микола Сом из Украины. Настоящий советский поэт!"

Як згадує Микола, "переповнена зала Будинку культури аж стогнала від задоволення". Шквал аплодисментів, вигуки! Ще б пак! Було від чого, адже в містечко Совєтськ нарешті приїхав справжній совєтський поет!..

І — справжній пісняр, чиї пісні (принаймні деякі) вже давно стали народними. Зізнаюсь, довгий час відому — популярну! — пісню "Мрія" (пригадуєте: "Без вітру не родить жито, Без вітру вода не шумить, Без мрії не можна жити, Не можна нікого любити") я вважав народною. І, навіть, в одному із своїх фантастичних оповідань процитував її як… народну. І лише через роки дізнався, чия ж це пісня. В кінці п’ятдесятих Миколу Сома, тоді молодого поета запросили в Одесу — разом з А. Малишком та Л. Забаштою писати пісні до кінокомедії "Чорноморочка", що саме там знімалася. Микола вранці сів на камені біля моря (вперше в житті він був біля моря, як і вперше в житті жив у готелі з народними артистами України вчорашній сільський хлопець, студент) і за пару годин написав "Мрію" — на задану тему. Фільм вийшов благеньким, його вже давно і міцно забули, а ось Сомова "Мрія" здобула всенародне визнання, і сам Андрій Малишко тоді порадів за молодого поета. "Малишкова школа!" — гордо вигукнув, вітаючи Сома з успіхом.

Пише Микола і для дітей.

Ось тут він і втнув рекорд — про це якось кілька років тому я розповідав на шпальтах "Літературної України", — вартий знаменитої книги Гіннесса. А трапилось так.

У березні 1961 року Миколі Сому подзвонив композитор Оскар Сандлер:

— Колю, — вони в ті роки плідно співробітничали, Сом писав тексти — хоча б ту ж і "Мрію", — а Сандлер музику до них, — я отримав чергове замовлення з Українського телебачення. Вони задумали передачу для найменших, і їм потрібна колискова. Музика вже готова, слухай, — Сандлер насвистав по телефону мелодію, — давай слова.

— Чи довго вміючи? — весело запитує мене Сом і сам же й відповідає: — Я сів і на писав колискову "Рученьки, ніженьки"... Можливо, мені і допомогло те, що моїй доньці виповнилося десять місяців, і я був таким щасливим батьком! Вранці відвіз текст на телебачення. Колискова всім сподобалась. Оскільки музика вже була готова, то відразу ж запросили виконавця, Колю Кондратюка. А в нього голос!.. Як утнув, так ми в крик: "Колю, ти ж дітей маєш присипляти, а не мертвих піднімати! Присади діафрагму!.." Він взяв трохи нижче, не так гучно і виконав блискуче. Записали, й на другий день з’явилася нова передача для найменших — "На добраніч, діти!"

(Я засвідчую: мої діти, дочка Оксана та син Ярослав (1966 і 1968 років народження) виросли на цій пісні, і не було такого вечора, коли б вони з нетерпінням не чекали передачі "На добраніч, діти!.." і не вкладалися б спати під мелодію — чарівну! — Сомово-Сандлерової "Колискової").

— Отож, почали на українській телевізії передавати мою з Сандлером "Колискову". Кожного вечора в кінці передачі "На добраніч, діти!". Кожного вечора і так всі 365 днів на рік! І так рік за роком, рік за роком! Кожного вечора! Фантастика! Уявляєш, усі були певні, що я за свою "Колискову" відхопив мішок грошей. Знайомі поети до мене в чергу ставали — щоб позичити грошей. Не вірили, що телестудія заплатила мені аж 13 крб. 37 коп. (Сандлеру, правда, відвалили трохи більше, адже він переписував ноти на своєму папері!).

Покійний Олекса Коломієць, бувало, казав: "Колю, я дві пісні слухаю стоячи: вранці гімн і увечері твою колискову".

Зрештою, не витримала плівка, стерлася. Від багаторічного крутіння. Але Микола Кондратюк на той час вже не міг відтворити свій запис так, як першого разу — поповнів, споважнів… Тоді запросили Олександра Таранця, і пісню знову почали крутити — кілька поколінь на ній виросло. До речі, я написав ще одну дитячу пісеньку "Гой, ду-ду", і її теж почали крутити по телебаченню. Якось сестра моя послухала і каже: "Нічого, але не те, що твоя "Колискова". І взагалі, який дурень написав цю "Гой, ду-ду"?!

23 роки (перші десять років щовечора, а тринадцять щоп’ятниці) звучала в телеефірі пісня Миколи Сома "Колискова" за все ті ж 13 карбованців 37 копійок — справді, рекорд, вартий книги рекордів Гіннесса!

І раптом із Сомом скоїлась така несподівана творча метаморфоза — він став єдиним на всю соборну Україну послідовним епітафіїстом. Його ліричний профіль відійшов у тінь, а натомість різко увиразнився сатиричний. Отже, Сом став "двопрофільним". З такою творчою індивідуальністю не занудьгуєш. Лише вряди-годи прорветься в нього ностальгійна лірична нота, а все решта має "оркестрацію" суворого гротеску, саркастичності, сардонічності", — Михайло Слабошпицький із післямови до збірки Сома "Як я Сталіна хоронив".

Подивувався й Віталій Карпенко:

"Ніжного лірика і не менш ніжного пісняра Миколу Сома, відомого поета-шістдесятника раптом повело на… сміх. Кажу це без найменшої іронії: зі сміху, в народі кажуть, люди бувають. Просто хочеться з’ясувати, що його примусило поміняти ліричне стило на сатиричний кийок?"

Епітафія — від одного грецького слова, що означає, даруйте, надгробний[3]. Себто надгробний напис, здебільшого у віршованій формі. Іронічні епітафії здавна стали поширеним видом жартівливих або

сатиричних поезій. Рідко хто з українських поетів-гумористів не писав (чи не пише) епітафій. І навіть загалом не гумористи. Мій друг, поет-лірик Михайло Чхан (на жаль, вже давно покійний) все життя писав лірику, але залишив п’ять чи сім предошкульних епітафій. Але писали — чи пишуть — від випадку до випадку. Вряди-годи. Чи аби засвідчити, що й вони з цим рідкісним і непростим специфічним жанром можуть справитись. І тільки Сом… До речі, в українській літературі вже утвердилося думка, що саме Сом започаткував цей жанр, але це не так. Михайло Слабошпицький зауважив точно: "Він став єдиним на всю соборну Україну послідовним (послідовним! — В. Ч.) епітафіїстом". Бо лише Сом сипонув епітафії, як з доброго міха — випадок і справді унікальний в українській гумористиці. Року 1998-го він видав аж цілу збірку "Сто епітафій" — за допомогою газети "Вечірній Київ", де тоді працював. І всі ті сто епітафій — одна одної кращі, яскраві, образні, дотепні, як феєрверк, різнобарвні. Виходить, сміх над могилами? Так, але це і є торжество життя. А втім, у Сома могили уявні, а ось герої його реальні й живі. "І коли вже бути точним, — пише в передмові до "Ста епітафій" Віталій Карпенко, тоді головний редактор "Вечірнього Києва", — то те, що пише останнім часом Микола Сом та іменує епітафіями, є те ж саме, що називається знову ж таки давньогрецьким словом — епіграма. Себто — короткий напис на пам’ятнику з поясненням значення предмета, що з часом трансформувався в означення літературного жанру — короткого вірша сатиричного змісту на адресу якоїсь особи. Що також дуже близьке до пам’ятника…. зі знаком мінус".

Тут автор передмови влучно підмітив, що багато епітафій Сома — це закамуфльовані епіграми. Часом дошкульні.

Олексію Дмитренкові — автору російськомовного роману "Аист", за який удостоєний Шевченкової премії.

Я відлетів. Тепер од вас далеко я…

Немов отой останній партократ…

Я по-московськи цвенькаю, кумекаю,

І мій роман читає старший брат,

Тепер я — аіст…

Був би я лелекою

Чи був би я державний лавреат?

Чи епітафія-епіграма про наше всеукраїнське лихо:

Ой пане Степане!

Тепер наодинці

Напишем сльозою:

жили чи були?

Чому умирають брати-українці?

Чому виживають прокляті хахли?..

Або ось п’ять рядків, присвячені уявній могилі В. Канівця, творця української Ленініани:

Я — Володимир Канівець,

Ленініани я творець.

Колись казали: "Молодець!"

Але мені прийшов кінець,

Бо вченню Леніна — капець.

Чи хоча б лікарю Касьяну, який із дубової московської трибуни хвацько верещав: "Хай київські студенти голодують! Нам більше їсти буде!..":

По обіді у четвер

Ненароком я умер,

Отже, друзі-комуністи

Можуть більше попоїсти.

Присвятив Микола Сом кілька отих надгробних написів і самому собі. Ось один з них:

Не плач, дружино, ради Бога —

Хай плаче вітер у яру!

Мені не буде некролога!

Я смертний — отже, не умру!

Надгробні написи живим (на їхніх уявних могилах) Миколи Сома швидко стали популярними, а їхній автор — знаним епітафіїстом. І як до модного художника звертаються багаті славолюбці (політики, діячі культури й мистецтв чи бізнесмени) намалювати їхній портрет, так до Сома — явище до того не знане в українській гумористиці — теж почали звертатися з проханням: Миколо, напиши й про мене епітафію.

(Епітафія, епіграма, пародія тощо, якою б вона часом не була злою, все одно корисна для того, про кого вона створена, адже це свідчення популярності даної особи та й до того ж приносить ще й нову порцію відомості, а всі ми — марнославці і славолюбці! Недарма ж кажуть: то не поет, на чиї твори гумористи не написали жодної пародії!)

Першою з пропозицією написати і їй епітафію до Сома звернулась народна артистка України Неоніла Крюкова і отримала те, що хотіла:

Шукали скрізь її могилу

Усі пани й товариші,

Та я сховав прекрасну Нілу

В моїй закоханій душі.

Зрештою, М. Сом якось виступив з пропозицією у "Вишняку", що він готовий виконувати будь-чиї бажання написати про них епітафію і неодмінно писатиме всім бажаючим, але, зрозуміло, за плату. "Вельми помірну", — уточнив.

Гриць Гайовий на це відгукнувся своєю епіграмою:

Я поет Микола Сом —

Це ти добре усвідом.

Усвідомив? А тепер

Уяви, що ти помер.

Уявив? Тоді притьмом

Епітафію замов —

І увічнишся по тому

В епітафії від Сома.

У збірці "Сто епітафій" Микола Сом вмістив епітафію і аз сущому.

Валентину Чемерису — людині, письменнику, громадянину.

А яка найкраща риса

Валентина Чемериса?

Незабутній Чемерис

Мав багато гарних рис.

От, наприклад, звіку-роду,

Коли пив — то тільки воду.

Правда, іноді пивце

Смакував… Та що про це

Теревенить без причини?

Без чарчини й цигарчини

Міг прожити все життя —

Був, як янгол, як дитя!

Ну, а як же молодиці?..

Був байдужий до спідниці,

Десь хіба що крадькома

Підморгне — і все… Нема!

Він крутив чимдуж педалі

Від гріхів усіх подалі.

Скажем чесно: Валентин

Був такий у нас один.

То яка ж хороша риса

Прикрашала Чемериса?..

Ось такі в мене (в інтерпретації Сома) виявились "гарні" риси. І де він їх у мене понавизбирував? Такі хороші риси гірші поганих. Як бути чесним, то в пошуках гарних моїх рис Сом дещо передав куті меду. Протестую! Багну поганих кращих рис! Від цигарчини я ось уже піввіку не можу відвикнути, незважаючи на всі наполягання лікарів та свої болячки (прямо тютюноманія якась!), чарчину, поки дозволяло здоров’я (десь до шестидесяти з чимось років) я таки перехиляв. Часом і не дотримуючись міри — на жаль. Щодо молодиць… Ні, ні, не буду далі. Хай краще в мене залишаються Сомом знайдені так звані "гарні" риси.

Хоча з такими рисами виходить, як у придибенції про дядька Пилипа.

— Лікарю, я буду жити? — питає він після операції.

— Алкоголь вживаєте? — в свою чергу питає лікар.

— Ні, ні! Боже мене борони!

— Палите?

— Що ви, лікарю. Боже мене бережи!

— До жінок… кгм-кгм… бігаєте?

— Що ви, що ви! Як ви могли таке й подумати, лікарю? Боже мене бережи! То буду я жити?

— А навіщо вам жити? — подивувався лікар.

І я цілком і повністю приєднуюсь — чуєш, Соме? — до справедливих слів мудрого дотепника-лікаря.

P. S. Коли Миколу хто похвалить, що він — найкращий гуморист, Микола, з притаманною йому скромністю, опустивши очі долу, відповість:

— Е-е, не кажіть, не кажіть. Найкращого дотепника я особисто знав.

— І хто ж він?

— Старшина. Як, бувало, що-не-будь скаже цей гуморист, всі ляжуть!

— О-о, цікаво, — оживають слухачі, — і що ж той старшина казав?

— Р-рота-а! Лягай!..

Це тільки він так дзвонить:

— Добридень! Вас турбує президент держави Сомалі Микола Сом!

І я тоді вкотре думаю, що держава, ну, наприклад, Чемерисія, все ще чомусь на карті світу не з’являється, а ось у Сома, бачте, є своє Сомалі. Тож виходить, що Сом — єдиний з українських письменників — і померлих, і сущих нині, — ім’ям якого названо державу. Бодай і в Африці, та все ж… Але мало Сому держави Сомалі (Сомалійська Демократична Республіка), так він має ще й півострів Сомалі. Так він ще має і етнос сомалійці, а їх там 96 відсотків у тій державі!

Правда, мені ніби ж гріх скаржитись, адже є в мене Чемерівці — селище міського типу Хмельницької області та Чемеровецький район на все тій же Хмельниччині, та село Чемерин Ківерцівського району Волинської області, та ще черемиси — земля і народ, угро-фінське плем’я, що жило в басейні середньої течії Волги, нині Марійська АР та частина суміжних з нею областей Росії. Непогано, але… Але не те, що в Сома. Адже, крім півострова і держави Сомалі із сомалійцями, Микола Сом має ще й Сомове море (окраїнне море Тихого океану біля берегів Антарктиди). А втім, гуморист Григорій Шиян має річку Шиянку — рукав Самари при її впадінні в Дніпро в районі Дніпропетровська — і маленьке селище чи не на одну вуличку Шиянка, хоч це не йде ні в яке порівняння із державою Сомалі у Сома. Але й цього мало Сому. В його рідному селі, у Требухові, є вулиця Сомів. Де Соми з великої літери живуть. Вулиця кілометрів з чотири завдовжки, і на ній живуть самі лише Соми. Соми. Соми. Соми. Чотири кілометри самих лише Сомів. І всі вони, як кажуть, і ніг не замочать, і рибки наловлять — такі мастаки. Це про них та про їхню вулицю поетичний представник клану Сомів навіть вірша утнув:

Вулиця, Сомова вулиця,

Та, що коліном лягла.

Хата до хати не тулиться

Тут — в оболоні села.

Стійте ж, гаї ви березові!

Я похвалюся людьми.

Славою вшир підперезані,

Тут проживають Соми.

Рівна дорога обшинена

В поле біжить крізь гаї.

Правлять уміло машинами

Друзі хороші мої.

Вийдуть до кузні і молотом

Вдарять — розбудять село.

Кажуть: "Не хлопці, а золото, —

Досі таких не було".

Тільки ж деньками хорошими

Хлопці ідуть в моряки.

Буде гойдатися кльошами

Вулиця десь на святки.

Стопчуть траву за березами…

Ох, і гуляють у нас:

Тільки за дальніми плесами

Лине розкотистий бас.

Вуса підкрутять прокурені,

Отже, скінчилась гульня.

Хлопці веселі й нахмурені…

Я проти них — Соменя.

Василь Симоненко таки правий був, коли свого часу написав про Миколу Сома як про "найСомішого із Сомів". А ось в університеті друзі-студенти (а кожний студент неодмінно має свою кличку) Миколу Сома називали Сомиком.

— Так мене й досі називає дружина і давні друзі-товариші. Бо який же я Сом, як у мене й вусів немає, та й донині не нагуляв я риб’ячого жиру.

— Прізвище наше походить від деяких характерних ознак зовнішності, — на одній із рибалок розказував мені Сом (коли не клювало, тимчасово й нетипово). — От мій дід Іван, — він, до речі, вилами вовка заколов, — про нього казали: справжній Сом! Великий, товстий, вусатий! Це я один не вдався — худий, як лозина. А всі мої родичі, дядьки, двоюрідні брати, всі здорові, дорідні, дебелі… Вусаті! Всі галасливі, всі у флоті служили, тільняшки на них аж тріщали! Такі вони — Соми!

І зітхне (але якось весело-безтурботно):

— Лише я не вдався. Не сом, а в’юн.

Він і справді наче в’юн — в’юнкий, швидкий, все і всюди встигає, хоч ніде, погомонівши, довго не затримується.

— Б’ю чолом — Микола Сом![4]

Це лунає в моєму редакційному кабінеті наче нізвідки і звідусіль, лунає зненацька, як молодечий грім-громенко серед ясного дня, а вже тоді (я тим часом здивовано озираюсь) в мій кабінет увіходить, ба вихором рвійним уривається і сам автор того вітання.

І все ж Микола Сом у своєму битті не зовсім точний. Це не завжди відповідає суті. Про це мені й захотілося сказати у таких рядках:

Б’є чолом

Микола Сом,

Бо міцнющий в нього лоб є.

Та частіш Микола Сом

Сміхом б’є.

А не чолом.

І з порога швидко, не даючи мені й отямитись:

— Знаєш таку рибу — жереха?

Що я тоді знав про названого представника "водяної хребетної тварини з непостійною температурою тіла, яка дихає зябрами і має плавці та шкіру, звичайно, вкриту лускою", під назвою жерех? Тільки те, що це риба і риба родини коропових, те саме, що й білизна. Довжина тіла до 80 см, маса до 4 кг. Хижак.

— Я сьогодні спіймав… — пауза, потім вигук: — Же-ере-еха!!! Як він рибу бив. Маленьку. Він її хвостом глушить — аж виляски на річці лунають. Багато б’є риби, всю не поковтає, то ще й чайок годує. Але живу не їсть. А тільки прибиту, причмелену… Ти ніколи не спостерігав такого полювання? Як він вертиться і б’є хвостом? Видовисько! Аж вода кипить, уціліла риба вистрибує з води, не знаючи, де рятуватися. Прибита — спливає животами вгору. Жерех її хапає, чайки її хапають. А я човником пливу. Блешеньку тягну, уловиста. Вона у мене щаслива, везуча. І жерех в тім гармидері її хапає, зопалу сприйнявши її за ним же прибиту рибку. І хапонув жаднюга! Ох і було мені! Хвилин з тридцять з ним морочився, колами він ходив, то в глибину пірнав, то з води вистрибував, як відчув, що з хижака сам здобиччю став. Недарма кажуть: бере вовк, але й вовка, буває, візьмуть… Взяв і я жереха. Перемога над хижаком мені дісталася чесно. Як ніс додому, зустрічні питали: "Де таку рибу можна спіймати?" "На Чорторії", — одказую… Зважив удома — 3 кг! Скільки радощів! Ні, ні, не в жереха, у мене. Стали ми з дружиною гадати: що з жереха приготувати? А дружина й каже: котлети! Я пригадав, що навіть в їдальні ЦК КПУ колись були котлети з жереха, а там чого тільки не було. Та й специ там трудилися — дай Боже! А з жереха робили тільки котлети. Чому котлети? Жерех — єдина

риба, що рибою… не пахне. Кажуть, навіть сам Петро Шелест, тоді цар і бог України, дуже любив котлети з жереха. От і ми приготували котлети з жереха. Ціла каструля котлеток вийшла — смачні! Своєрідні! Кого не пригощав, уминали, як за себе кидали, а потім питали: з чого котлети? З телятини?

— Із жереха, — одказую.

А дехто, почувши незнайоме слово, аж відсахується і переполошено питає: а що таке… же-ерех? А його можна… їсти? А він не отруйний?

І далі Микола — без передиху:

— Вибачай і бувай — біжу! У мене ще справи в інших редакціях, а потім за світла ще додому встигнути. На Чорторії снасті стоять — треба перевірити…

Залишає для "Вишняка" низку нових епітафій.

— Б’ю чолом — Микола Сом!

Ці традиційні Сомові вітання-прощання ще відлунюють в моєму кабінеті, а їхній автор, вже залишивши редакцію "Літературної України", мчить бульваром Лесі Українки. І лише тоді я переводжу подих, озираюся: так був у мене щойно Микола Сом чи не був? Але ж у кабінеті ще відлунює його знамените і неповторне:

— Б’ю чолом — Микола Сом!

"Іноді мені здавалося, що Василь Земляк прийшов на Землю з іншої Галактики", — це із Сомової придибенції про незрівняного автора "Рідної сторони", "Кам’яного Броду", "Гнівного Стратіона" і особливо "Лебединої зграї" та "Зелених Млинів".

Так ось іноді мені здавалося (і здається), що й сам Микола Сом тільки для виду Микола Сом, а насправді він теж прийшов до нас на Землю з іншої Галактики, з якогось тамтешнього сузір’я — із Золотої Риби чи Рака…

Іноді ж здається, що він — це той пресимпатичний горобець із його пресимпатичного вірша "Горобець купається":

У центрі міста… на велелюдній площі…

У час робочий (хай йому грець!)

Під водограєм крилечки полоще

Малий, худий, веселий горобець.

Десь налітався…. Крилечка в мазуті.

На пузі крейда. Фарба на хвості.

А ноги взуті, в чорну землю взуті,

І плями дві, запечені, густі.

Хрещатик плив. Ішли стіною люди,

І зупинялась людна бистрина

Коло тієї дивної приблуди,

Що із води натхненно вирина…

А якщо він і горобець — ні, таки горобець! — то неодмінно той горобець, з іншої Галактики! Отож, б’ю чолом!

Стривай, стривай, а де ж це сам Микола Сом? Та чи був він взагалі сьогодні в мене чи мені наснилася його розповідь про жереха та про котлети з того хижака, що буцімто, полюючи на рибу, сам попався на гачок більш досвідченому полювальнику на річці Чорторий?

І було мені велено:

— П’ять тридцять ранку. Метро. Сідаєш у перший вагон. Їдеш до станції Петрівка. Піднімаєшся на поверхню. Далі три зупинки тролейбусом № 30. В кінці Московського мосту виходиш. Підземний перехід на протилежний бік. Далі триматися Дніпра, йти вгору понад Дніпром аж до гирла Чорторию. Де він впадає в Дніпро. Не забудеш? Колоритна назва, що не забувається — Чорторий. Себто чортом риє. Колись рив. Дійти до човнярської станції. І там, на Чорторії, на човнику буду я — Микола Сом. І на годиннику має бути шість нуль-нуль ранку…

Я йшов угору понад пустельним Дніпром, всюди — раннє безлюддя. Лише туманці бродили понад берегом і над рікою. І було як ніколи гарно. І легко на душі — свято. Риболовля! І мене попереду чекав Микола Сом, а з ним — незвичайний день. Недарма ж шумери колись записали на своїх глиняних табличках: день, проведений на риболовлі, боги не зараховують у дні життя. Ось і в мене мав бути такий день, що його не буде зараховано в дні мого життя.

Квапився, не знаючи, де той Чорторий (хоча й читав про нього) і де там має бути Микола Сом на тім Чорторії — ну, до чого ж симпатичне, як сказав би покійний Олександр Ковінька, слівце!

Верби, луки. Якась база відпочинку. За нею — човнова станція. Широке гирло. Стривай, та оце ж і є гирло знаменитого Чорторию! Аж

гульк — посеред гирла човник — один однісінький, симпатичний такий човник! А в ньому — рибалонька. У захисній армійській куртці.

Я зупинився, щоб гукнути: агов, де тут Микола Сом рибку ловить? Який Микола Сом? А той, що його всі рибалки знають. Принаймні мусять знати, адже Сом — рибалка № 1 міста Києва! Колись навіть при Спілці письменників України очолював секцію (була тоді така!) риболовів, і самі класики — тоді ще живі — української літератури, в тому числі й Михайло Стельмах, консультувалися в нього, прислухаючись до Миколиних порад, бо вони — класики літератури, а Микола — класик риболовлі!

Це ж йому, класику української літератури і своєму старшому побратимові по рибальських зорях, незабутньому Михайлові Стельмаху присвятив він такі поетично-зворушливі рядки (а разом з тим, це й ода рибальству):

Дзвінок о сьомій ранку.

Кажу собі: "Це він".

Цей голубиний голос.

Душевний передзвін.

А що воно надворі?

Чи літо, чи зима?

Шукайте вітру в полі!

Немає нас… Нема.

На зборах велемовних,

На лекціях нудних

І навіть на афішах…

Ми утекли од них!

Ми на траві — травою,

Росою — на росі.

А через наші вудки

Стрибають карасі.

Дивуються рибалки:

"А риба ваша де?"

А він відповідає:

"Десь на базар іде".

Яка у біса риба,

Коли трава шумить?

Ми ловимо натхнення —

Золотоцінну мить!

Та якось на безриб’ї

Він упіймав йоржа:

"Який ти синьоокий!

Колюча ти душа!"

І відпустив на волю,

Сказав йоржу: "Пливи,

Та не страхайся щуки

І не страхай плотви".

Тепер душа колюча

(Колюча — бо жива)

До щуки і до сома

Хоробро підплива,

І мовою людською

Рече: "Відсторонись!

Мене Михайло Стельмах

Тут обнімав колись..."

Тільки хотів було гукнути, аж раптом у свіжому ранковому повітрі з того човника веселе і бадьоро-дзвінке:

— Го-го, Лукич! Б’ю чолом! Це я — Микола Сом! Чекай, зараз за тобою припливу і на Чорторий тебе заберу!..

Ось тут вже й підоспів час з усією відповідальністю запитати вас: чи знаєте ви, що таке Чорторий і що таке… чорторий?

О, ви не знаєте, що таке Чорторий і чорторий — з великої і з малої літери.

То — знайте.

Колоритним слівцем чорторий (з малої букви) в Україні зветься великий вир, глибока яма, у якій утворюється вир. Також глибокий рів, яр, провалля, де й чортяка ногу зломить. А втім, є ще одне значення: натовп людей, скупчення тварин, що збуджено, неспокійно рухається в різні боки. Так званий людський чорторий.

Але у нас мова піде про природний. Про отой (перше значення), що про нього в Павла Загребельного є: "Сома не було. Він десь, певно, мчав на всю свою сомину швидкість до найглибших чорториїв, до найтемніших вод". (Чорторий завжди чорний і завжди крутить воду, пінячись і гуркочучи). Одне слово, чорторий риє. Тож давні наші предки, мастаки на імена та влучні прізвиська і нарекли його так колоритно і симпатично: чорторий.

А ось Чорторий із заголовної букви — це притока у заплаві Дніпра (колись вона була заболоченою і мала багато озер). Починається він нижче гирла Десни (довжина — близько 14 кілометрів) і впадає в Дніпро в межах Києва — перед Дарницьким мостом. Нижня частина Чортория, починаючи від метромосту, нині зветься Русанівською набережною. В

минулому течія Дніпра нижче гирла Десни ділилася на два рукави: лівий — це, власне, і є Чорторий, і правий — Старик.

В літописах згадується у XII столітті, під 1103 роком, коли відбувся Долобський з’їзд князів Київської Русі.[5]

А влітку 1181 року половці (а вони у ті роки, як і раніше чи пізніше, часто пустошили руське порубіжжя, особливо Київщину, Чернігівщину, Переяславщину) вирішили через Вишгород напасти на Київ… А далі я дозволю собі процитувати власну історичну повість "Життя і смерть Володимира Глібовича, князя переяславського, за яким Україна багато потужила" (в журналі "Дніпро" твір друкувався під назвою "Приходь учора"): "Але дійшли тільки до Чортория, де Русь і потоптала, а кого й потопила. Січа була запальна і люта, і та і та сторони стояли на смерть, проте половці першими не витримали натиску русичів, накивали п’ятами. А давно відомо: хто тікає, того й добивають. Русичі стільки посікли кочовиків, що вони, порубані, плавом пливли Чорториєм і вода в ньому була червоною…"

Ми сидимо в човнику, що заякорений в потрібному (вважай уловистому) місці Чортория (там, де чорт не дуже риє) — на улюбленім місці ловлі Миколи Сома.

— Го-го, Лукичу! — захоплено вигукує Сом. — Зараз ми відведемо наші душечки, замулені міською суєтою-суєт! Як поталанить, то й родича мого спіймаємо! Він, вусатий, десь тут, під нами, в чорній вирві в глибині Чорторию, у ямі затишній лінькувато дрімає собі… Тільки б з ним упоратись! Бо як трапиться добрячий сомище — тьху, тьху, тьху, щоб не зурочити! — то й човника нашого з якорів зірве і нас Чорториєм хіба ж так покатає! Жеребець! Істинний жеребець, як розійдеться та розлютується! А що вже настрахає! Не для слабкодухих така ловитва. Але удвох, мо’, й упораємось. Якщо тільки Чорторий не накапостить. А він — такий. З ним жарти куці. Ти не дивись, що зверху він ніби тихий та мрійливий — то, аби приспати нашу пильність. Цей тихоня в одну мить може перетворитися на розбурхане пекло!

А тим часом готуємо снасті — уловисті і най-найуловистіші, якими Сом тут таку рибу ловив, таку рибу…

Про наживку — знамениту Сомову мастирку (секрет!) я вже й не кажу! То така мастирка, така, що не пійматися на неї жодна риба не зможе. Вона неодмінно упіймається, бо вважатиме за честь клюнути на таку мастирку на таких снастях… І це доведено багатолітнім Сомовим рибальським досвідом. Взагалі, хто тільки — з рибалок, ясна річ, — не багнув, не силкувався — марно! — розкрити секрет приготування знаменитої Сомової мастирки (та про неї рибалки всього Києва говорять: от би, мовляв, сюди Сомову мастирку, який би кльов почався!) — так ось розкрити секрет приготування знаменитої Сомової мастирки досі ще не вдалося нікому.

А які гроші за той секрет пропонували, так Микола навіть і на безгрошів’ї (а він з нього постійно не вилазить!) на гроші добрі не спокусився. І досі про Сомову мастирку тільки й відомо, що вона — дуже уловиста, а більше нічого. Як запевняють бувалі, на неї можна спіймати і там, де взагалі нічого не ловиться. І навіть там, де й риби немає! А втім, це вже, очевидно, деяке перебільшення, та все ж… Мастирка й справді той… Навіть на безриб’ї ловить. Прямо феноменальна! Жаль, що навіть мені її Сом не відкрив (секрет приготування). Тобто основні її компоненти відомі, але спробуйте ви з тих компонентів щось там приготувати, і у вас нічого не вийде. Тобто щось там вийде, але риба просто буде відвертатися, а ось як Сом приготує — так гачки аж ковтає — наче навіжена!

Отож ми сидимо, виставляємо снасті із знаменитою Сомовою мастиркою — благодать.

Ліворуч — Дніпро, за ним — Оболонь.

Праворуч — за луками — Десенка.

А ми, значить, на Чорторії.

Бортові вудочки поставлено на глибину сім метрів — ми вже готові до ловлі. Передихнули. Зосередились. Над Чорторієм тиша і благодать ранкова. На плесі і в прибережних лозняках бродять легкі туманці, ми собі тихенько бесідуємо, а сторожки на вудочках ритмічно кивають — течія. Та ось один сторожок "кивнув" поза ритмом течії, всупереч їй. Ага! Це вже клювання. Обережне, а тому ледь-ледь видиме. Хитнеться сторожок, і все. Не зівай. Клює якийсь хитрун, і його треба перехитрити. Тож підсікай і витягай. І хай кльов не такий поки що щедрий, але принада та наживка роблять своє — ми тягаємо собі й тягаємо дари Чорторию — підлящиків та гущарок, окунів та плітку. Не велику, але й не малу. І настрій у нас гарний, і бесіда наша — по гарній риболовлі — теж гарна, але я той настрій ледь не зіпсував — вжив у розмові русизм "рибак".

— Валько, не повторюй моєї помилки, за що мені якось добряче перепало від Андрія Малишка, — починає Сом чергову придибенцію, яких у нього — невичерпні запаси, як ото в надрах корисних копалин. — Рибалили ми з ним на Козинці — чарівна річечка його рідної Обухівщини. Сонечко сяє, вода грає, хмарки в небі пливуть, береги мальовничі, тиша, безлюддя — благодать, одне слово. І головне, рибка ловиться і ловиться. А що ще риболову треба? І все було б добре, але я в розмові необачно, як і ти оце, вжив русизм "рибак"... Бачив би ти, як ураз змінився лагідний Андрій Самійлович! З привітного і веселого зробився колючим та сердитим, на сонячне лице його наче хмарка набігла, тінь свою поклавши.

— Со-оме?! — аж зблиснув своїми монгольськими очима (ми його між собою прозивали "Великим моголом"). — У нашій мові немає "рибака"! Є риболов або рибалка. Щоправда, є один рибак, та й той Натан — Натан Рибак. Бездарний і брехливий борзописець, автор "Переяславської Ради". Близький родич всюдисущого Корнійчука... Ось так, Соме! Запам’ятай це на все життя. Риболов у нас або ж рибалка!..

Про Андрія Малишка, про старших Сомових друзів і наставників Максима Рильського, Павла Тичину, Михайла Стельмаха та інших[6] я тоді наслухався багато весело-дотепних придибенцій, що їх пізніше із задоволенням перечитав у Сомовій збірці "Як я Сталіна хоронив".

Із розмови М. Сома з матір'ю Василя Симоненка Ганною Федорівною Симоненко-Щербань (збірка "З матір'ю на самоті"):

Поет:...Це було у незабутній березневий ранок, коли радіо сповістило про смерть Сталіна.

Мати: Адже ви теж виростали під портретами Сталіна?

Поет: Звичайно. Що ми знали тоді про Сталіна? Тільки те, що він — великий і мудрий. І всі ми ще у шкільні роки дружно верещали: "Піснею про Сталіна починаєм день, Кращих ми не знаємо на землі пісень". Але за всіх я говорити не буду, бо у той перший траурний день я поїхав до Москви — на похорон Сталіна. Я смертельно хотів побачити "батька всіх народів".

Мати: І що ж? Побачив?

Поет: Побачив... Побачив мертвого Сталіна і живого Берію... Тільки я вельми розчарувався, бо думав уздріти великого і безсмертного вождя, а переді мною лежав у труні звичайнісінький мертв'як — рудочубий і рідковусий, увесь покльований та побитий немилосердною віспою. А я ж у школі малював його розкішні вуса і тугу хвилю укоханого чуба, та ще й орлиний погляд. Я ладен був підійти до труни поближче, але мене з почесної варти різонув убивчим поглядом Лаврентій Берія, якого я упізнав одразу. "Кто не слэп, тот выдыть!" — раптом згадались його слова, почуті ще в Києві...

Мати: А як же ти добрався до Москви? І як потрапив на той похорон? Я ж чула, що там люди давили один одного...

Поет: До Москви приїхав зайцем — туди і назад. Мені, сказати чесно, повезло… А в Москві, щоб потрапити до Колонного залу Будинку спілок, я затесався у ряди китайської похоронної делегації… Через багато років моєю авантюрною подорожжю зацікавився Павло Загребельний. Відомий романіст нещодавно використав мою розповідь про похорон Сталіна у своєму гостросюжетному творі "Південний комфорт".

Мати: Василь теж згадав про Сталіна. Тільки не у вірші, а в тому щоденнику, що так налякав багатьох недорік. Ось він, цей запис: "Діти часом несвідомо говорять видатні речі. Пригадую: рік тому з Олесем гуляли біля Казбецького ринку. Уздрівши пам’ятник деспоту, він запитав мене:

— Тату, хто це?

— Сталін.

Одну мить він дивився на нього і ніби між іншим запитує:

— А чого він туди виліз?

Справді, Сталін не зійшов на п’єдестал, не люди поставили його, а він сам виліз — через віроломство, підлість, виліз криваво і зухвало, як і всі кати. Тепер цей тигр, що живиться чоловічиною, здох би від люті, коли б дізнався, якою знахідкою для збирачів металолому стали його бездарні лубкові пам’ятники…

Якби я називав главки своєї невигаданої придибенції, то цю назвав би так: "Як я нарешті став побратимом Миколи Сома і якою купіллю нас, виявляється, було колись похрещено".

— Слухай, а чи було тобі коли-небудь страшно на рибалці? — раптом запитав мене Микола, коли ми сиділи в дюралевому човнику на Чорторії. (В клюванні виникла пауза, тож ми й розбалакалися).

Я на мить задумався.

— Тільки чесно, — застеріг друг. — Було чи не було?

Його неможливо обманути, тож я чесно як на духу відповів:

— Було. Тільки не на літній, а на зимовій ловлі. Тоді був початок квітня, негадано вдарило тепло на Нижньому Дніпрі, сонце заливало крижаний панцир великої ріки, що швидко тоншав, стаючи ненадійним, а місцями й уже крихким — ось такі місця найнебезпечніші при зимовій ловлі. І в такий час я, нерозумний, сунувся на Дніпро, де метрів за сто від берега добре ловилися окуні на мормишку і біла риба на мотиля. Відійшовши од берега на потрібну відстань, я заходився підшукувати зручне місце — уловисте! — щоб прорубати пару лунок. Лід ніби цілий, хоча й сльозився надто, там і там вже блищали на ньому проти сонця перші калюжки, сніжок, яким він був притрушений, вже в багатьох місцях мокрий. А де й каша — такі місця я завбачно обминав.

Іду, цюкаю поперед себе пішнею. Льодобуру не брав, тільки пішнею в таку ненадійну пору можна швидко і якісно перевірити міцність льоду. Отож іду, цюк та цюк, все поки що о’кей! На мені — як на капустині. Одягу та одягу. Зимова ж бо рибалка, то сонце вигляне, то мороз цюкне, чи крижаний вітер негадано задме, дюдя вшкварить, тож екіпіровка потрібна відповідна. Спробуй цілий день висидіти на льоду благенько зодягненим. Та ще на вітрі, що намагається тебе наскрізь пробрати.

Поверх кількох вдяганок (тепла білизна, светр, піджак чи куртка) — бушлат на ваті, а поверх нього ще й офіцерська (у відставника на товчку за 25 карбованців купив, зовсім дешево) похідна плащ-накидка (чи по-їхньому, армійському, плащ-палатка), без рукавів — руки військовику потрібні для зброї, а мені для рибальського знаряддя, довга, простора, міцна й надійна, ще й з відлогою, що її надіваєш поверх теплої шапки-вушанки. Крім кількох штанів (під ними білизна і вовняне трико), чималі — щоб я, надягнений, вліз у них — теплі ватяні штани з якогось цупкого

— схожого на брезент матеріалу, взутий у чималі биті валянки з калошами, тож ледве ноги суну. Зате ж тепло й комфортно на льоду ріки, яку продував вітер.

За плечима — важкий ящик з усім спорядженням і парою кілограмів улову (дня ще було досить, не хотілося рано залишати риболовлю), що виконував одночасно й роль сідала.

Отож, суну, пішенькою цюк та цюк. Все гаразд, лід ще, здається, міцний, ось ще кілька кроків і буду отаборюватись. По весні риба добре ловиться, то січень — глуха пора, а кінець зими, початок весни — якраз… Іноді такий кльов буває — частіше всього на ненадійній уже кризі, що й призводить іноді до трагедій… Задумався, розмріявся, як я зараз почну тягати і, втративши обережність, прискорив ходу. Цюк!.. І пішня, не зустрівши під своїм гостряком тверді крижаної, раптом майже вся шугнула кудись униз, як провалилася.

Добре, що на руці була удавка, з’єднана з держаком пішні. Інакше вона тільки булькнула б у Дніпро! Я висмикнув пішню з пролому… Вимоїна!.. Найпідступніша штука на зимовій ловлі. Зверху ледь сніжком притрушена, а під нею не інакше як лизун, що підлизує кригу. Або — водограй. Такий собі маленький чорторийчик місцевого значення. Розвелося їх! Не інакше як витвір того… лукавого. Але що тепер, як вже влип.

Товщина льоду піді мною, мабуть, сантиметрів біля п’яти чи й менше. Вціліти на такому льоду, як кажуть, проблематично. Тільки загуркотиш у чорторийчик!

Відчуваючи, що піді мною вже хилитається крижана твердь, я крутнувся на місці, щоб кинутись до берега, забувши, що кваплива метушня в такій ситуації — рівнозначна самогубству. Крига раптом почала тріщати й прогинатися (не можна було стояти на місці) під моєю вагою. Все! Крига тонша п’яти сантиметрів. Ну, тепер все залежить від

того, яка в мене планида. Щаслива — виберусь, ні — поминай, як звали! Крижана пастка впустила мене аж у середину вимоїни, а як тепер повернутися назад, до її краю, де твердіше?

У ту мить я збагнув, що за моє життя вже ніхто й ламаного п’ятака не дасть. І… злякався. Та так, як ще ніколи не жахався — хіба малим у дитинстві, і душа похолола, і ноги, затремтівши, поробилися ватяними і не моїми, молодими та надійними, як збагнув, що я аж надто надягнений, а тому незграбний і неповороткий. І такого чорторийчику буде легко захопити в своє чорне підводне нутро. Якщо провалюся — не вибратись на тверде. Та ще й важенний ящик за плечима на ремні — все разом і потягне мене на дно, як ту каменюку.

Я ворухнувся, щоб скинути з пліч ящик, і в ту ж мить з тріском (той тріск і досі, як згадаю, лунає під моєю черепною коробкою!) почав провалюватися вниз… Під лід, у глибину підступного водограю, (ах, яке поетичне слівце — водограй), а простіше — чорторий! В радіусі кілометра з півтора на Дніпрі — ані душечки, яка б могла прийти на допомогу.

Мені тоді було десь за тридцять, я тільки-но увійшов у смак життя… Та й дітки ще маленькі… Шкода їх було залишати. Провалюючись, я щось жалюгідне лепетав, прохаючи у Бога рятунку. І тут наче хтось мені голосно звелів (наказав): падай! Я миттєво виконав невідомо чию команду, хоч і страшно було падати у вимоїну… Впав (ноги вже по коліна пішли під лід) і, навалившись грудьми на краї вимоїни, широко розкинув руки.

Це була єдина надія порятунку у ситуації, в якій я опинився — впасти і ширше розкидати руки, щоб опертися тілом на якомога ширшу площу бодай вже й ненадійної криги…

Зрештою, мені вдалося визволити ноги з пролому (під ним я вже відчував холодну моторошну глибину). Розпластавшись на ненадійному

льоду, поповз на колінах та ліктях рук… Страх не полишав мене й на мить, душа холола, і світ з ляку звузився ледь чи не до отакунького обширу. По пояс я вже був мокрий, а тому важенний, порізані кригою, кривавили руки, але я вперто повз, залишаючи за собою кривавий слід…

Страшенно хотілося зірватися на ноги й кинутись бігом до рятівного берега. Наче хто підштовхував до цього небезпечного вчинку, але інший голос як остуджував: не смій зводитись і тим паче бігти! Повзи. Але не зупиняючись, бо тільки зупинишся, як відразу ж почнеш провалюватися. А бігти — о, то вірна, стовідсоткова загибель. Так недосвідчені, потрапивши в подібну ситуацію, й гинуть. Схопившись, миттєво провалишся з головою. І течія затягне тебе під лід. Якщо й виринеш, то за метр-два від пролому, де вже міцний лід. І там стукатимешся головою об той лід і — все. Потім спиною вмерзнеш у лід, з опущеними вниз головою, руками й ногами — бачив я таких бідолах. Тож повзи, тамуючи бажання зірватися на ноги.

Але навіть повзучи, не можна було й на мить зупинятися, щоб передихнути, бо відразу ж починаєш провалюватися…

Я повз і повз, вибиваючись із сил (особливо заважало те, що був надто одягнений та ще важкий ящик за плечима, який я з ляку не додумався скинути з пліч), піді мною тріщало й коливалося, і вода бризкала мені в лице.

Так я, сам собі не вірячи, втративши відчуття реальності й часу, подолав стометрівку і не завбачив, коли й дістався берега. А він у тім місці був низьким, запорошеним снігом, як і крига на Дніпрі, тож я, з останніх сил поповз вже берегом — мабуть, метрів із сімдесят (от що значить перепудився!). Повз твердю земною, аж доки якась парочка, вигулькнувши з-за прибережних верб, не підняла мене на кпини: о, а чого цей дивак тут повзає?

Тільки тоді до мене нарешті дійшло, що я, залишаючи широкий слід за собою з червоними краплями від поранених рук, з переляку вже котру хвилину повзу берегом. Але встати не зміг, ноги тремтіли й підломлювалися, і все і тіло моє зробилося ватяним і безпомічним. Ті гуляки, що кпинили з мене, допомогли мені звестися, але я відразу ж і сів у сніг, мацаючи під собою, чи справді піді мною твердь земна? Сидів, хапаючи широко відкритим ротом повітря та поволі отямлюючись. Слава Богу… Власне, Господь мене тоді не віддав чорторийчику, і я звідтоді Бога сприймаю як свого рятівника і духовного батька. І мені легше жити…

Сяк-так оговтавшись, я став навкарачки, потім, спираючись на ящик, що його нарешті стягнув з пліч, звівся на рівні ноги і якось потягнув їх до набережної, по якій шурготіли машини, заодно тягнучи й осоружний ящик…

Добре, що вдома не було дружини, я встиг до її приходу перевдягтися, сховав мокру одіж, напився гарячого чаю і тільки тоді нарешті відчув себе в безпеці…

Цур їй пек — такій риболовлі! Щоб я ще коли-небудь пішов на кригу Дніпра? Та ніколи у світі! Все! Амбець зимовій рибалці!

Але другодні була неділя — я знову подався на… рибалку. Не пропадати ж вихідному. Та й наприкінці зими так добре ловляться окуні…

Коли я, сидячи в човнику на Чорторії, розповів Сому цю свою пригоду, він весело і дзвінко-радісно вигукнув:

— Валько! Ми з тобою, виявляється, побратими! Факт! Я теж якось потрапив в подібну халепу — теж на Дніпрі, на Київському морі, за селом Лебедівкою… Був березень, і на голі мормишки непогано ловилися окуні-пузані, горбаті й колючі… Справжні окуні! Як глянеш в

лунку — любо-мило й дивитися, як вони під сонцем грають... Є така рибальська метафора: окуні стоять сонцем.

А березневе сонечко так і заливало море, лід вже був підтоплений весняною водою, потріскував... Наче стогнав. Чи застерігав необачних... Друзі мої вже змотали вудочки і подалися на берег, де в сосняку стояв наш "Ікарус". А я все ніяк не міг відірватися — покльовки йшли одна за одною. Та і які окуні чіплялися! Не кожну зиму так щастить! Я вже добре набив ящик, але жадоба ще спіймати як приморозила мене до льоду. І за свою жадобу я був жорстоко покараний, як лід піді мною раптом крекнув, тріснув, присів, і я в один мент опинився в крижаній воді... Добре, що хоч ящик з рибою та важкий льодобур були за метр од мене... Крикнути про поміч я вже не міг — швидко насьорбався крижаної води... Я також був добряче зодягнений: в бушлаті, у ватяних штанях, все це намокло й каменем тягло мене на дно... Як і треба діяти в подібній халепі, я широко розкинув руки і вхопився за край холоднющої та слизької крижини. Але вона кришилася і ламалася. Я довгенько побовтався руками й ногами, доки якось ліктями сперся на крижину і вибрався з вимоїни. І на колінах та ліктях поповз до берега, пам’ятаючи, що встати на ноги і кинутись бігти (а так хотілося!) в даній ситуації — капець!.. Повзу й повзу, а берег наче утікає од мене. Пальці рук вже сочаться кров’ю, а берега все немає... Я вже ледь не в паніці, — ну де той рятівний берег??? Де? Де? Аж раптом чую над собою сміх, вигуки: "Ти куди це повзеш?" Що й казати... Якщо чесно, — сміється Сом, сміється так, як тільки він один вміє сміятися, — то я так тоді перепудився, — як ото й ти під Дніпропетровськом, — так налякався, що, поминувши підступний лід, довго-довго повз між прибережними кущами. Так би міг з переляку і до Києва приповзти!..

І Микола Сом, хитнувшись (аж човник наш гойднувся, на Чорторії хвилька побігла), схопив вудочку, на якій так обнадійливо кивнув сторожок, вигукнув:

— Валько! Та ми з тобою обидва у Дніпрі крижаною купіллю хрещені! — витягнув здоровенного окуня-пузаня, горбатого і колючого. В ту ж

мить і на моїй вудочці поклонився кивок-сторожок, я теж схопив вудочку і, завмираючи від передчуття доброго улову, витягнув у човен. Його, голубчика, окуня-пузаня, горбатого і колючого… Що там не кажуть, а на Чорторії добра рибалка. Та й такі окуні-пузані, горбаті і колючі не ловляться більш ніде, як тільки на знаменитому Чорторії!..

Колись, ще за легендарних часів слов’янства та Київської Русі, він був глибоченним. І таким буйно-вередливим та примхливо-грізним, що — ой-ой!.. Недарма ж наші пращури русичі нарекли його Чорторієм. Бо справді чортом рив і вергав!

І ось чому. У ті давні часи, як свідчить передання, по смерті засновників Києва братів Кия, Щека і Хорива слов’янські племена поляни, радимичі, в’ятичі та сіверяни утискувалися хозарами, що жили між Хвалійським (Каспійським) та Азовським (Меотида) морями у своєму Хозарському каганаті і були хозарськими жидами, бо сповідували іудаїзм. Вони знайшли слов’ян, коли ті "сиділи в лісах на горах" і брали з них данину по білій вивірці (очевидно, зимовий горностай, білка — надто дешево). Київський князь Олег не велів давати хозарам данину, сказавши; "Я їм противник, і вам нічого давати. Не давайте хозарам, а давайте мені". В роках 883–885 Олег визволив більшість слов’янських племен з-під залежності Хозарського каганату. Добряче їх поколошмативши, багато хозар взяв у полон і поселив згодом в Київській Русі.

Жили хозарські полоняники і в околицях Києва. Один з них сидів — його так і звали: Хозарин, — на південній околиці Києва, в урочищі Видубичі, де тоді знаходився перевіз на лівий берег Дніпра. Хозарин ловив рибу в Дніпрі, з того й жив. Був то чи не батир їхній, кочівницький, дебелий, увесь заросли волоссям так, що тільки гострий ніс на обличчі і видно було. Та ще зуби біліли, як рідко коли одкривав рота. Його боялися — нелюдимий чужак та ще й здоровенний, ведмідь клишоногий — попадешся такому, чи й вирвешся потім. Навіть дніпровські рибалки його обминали. Жив у якійсь ветхій землянці на березі Дніпра, що була

схожою на нору чи лігво польового звіра. І так сталося, що той Хозарин-риболов та уподобав собі відьму з Лисої гори.

Треба вам сказати, що Київ у ті часи (як і в ранішні чи пізніші) доволі-таки був відьмацьким градом. А київські відьми так взагалі і усім відьмам були відьмами, їх знали у всьому світі, бо вони добре вміли штукарити та різні нечисті діла творити. Рівних їм у цьому ділі і в інших країнах не було. Правда, спершу, кажуть, у Києві жили лише чародії та козаки-відьмарі, а вже потім і відьми з’явилися — біс його знає звідки, це їхні темні діла. Не інакше, як нечистий їх там поселив. Чи козаки-відьмарі їх до Києва наманили, щоби мати подруг. Так чи інак, а розвелось їх у Києві!.. Як тільки, бувало, споночіє, так їх у небі, що тих горобців удень! На мітлах літали. А котрі й на кочергах. А для своїх зібрань, що їх згодом Павло Загребельний назве партійними шабашами, уподобали Лису гору, що ото неподалік Видубичів, на правому березі Либеді, при її впадінні в Дніпро. На Лису гору вони зліталися на свої всенічні зібрання. А вже чародійки були!.. Нема тепер таких, перевелись відьми тепер! Тільки й лишилася назва, а так… Не те! Нема сьогодні путньої відьми, а тоді!.. Одна одної страшніша та поганіша! Але це як для нас, як на наш, християнський позір, а як по-їхньому, по-відьмацькому, то одна одної красивіша.

От Хозарин той і назнав собі серед них босорканю, найзлішу чаклунку, прислужницю диявола, з найдовшим серед усіх відьом хвостом. По-їхньому, по-відьмацькому, вона була чи не найкращою серед усіх своїх хвостатих товарок. І закрутила та відьма Хозарину голову, став він ночами учащати на Лису гору, вже ніби й своїм серед відьмацького шабашу став. (А треба вам сказати, що він сам був наче їхнього кодла, бо серед хозар вважався чаклуном). А та відьма його манить-манить, а до себе й не підпускає близько. "Як доведеш, — каже, свою вірність мені, тоді тебе й приголублю і хвостом своїм обів’ю…" Тож Хозарин ходить і ходить щоночі на Лису гору, вірність свою тій відьмі показує… і доходився…

Якось прийшов на пристанище відьом ніким не помічений (чародійки до його духу вже звикли, тож і не звернули на нього уваги, свій, мовляв) і застукав ненаглядну в обіймах чорта. На відміну від Хозарина, який і сам вже не пам’ятав скільки йому літ, чорт був молодим, а як по-їхньому, по-чортячому, то й узагалі парубком файним, високим та стрункім — на кучерявій голові елегантні ріжки, очі вогнем завзяття горять, ще й хвостом себе по боках похльоскує, ратицями пристукує…

Як загледів Хозарин свою любку-голубку хвостату в гарячих обіймах чорта, то, підкравшись ззаду, хвать рогатого за хвоста! Той з несподіванки аж підстрибнув, рвонувся, щоб драла дати, та пізно — Хозарин його хвостяру собі на руку декілька разів намотав і в землю ногами вперся. Тпру, мовляв, дообнімався з відьмою! А винуватиця тієї пригоди, загледівши непереливки і знаючи, що з Хозарином жарти куці, лапші, як би ми сьогодні сказали, йому на вуха не навішаєш, заверещала не своїм гласом, на мітлу скочила, і тільки її й бачили в темному небі. Такий віраж заклала, що з переляку аж за Десною в один момент опинилася!

Коханець її і собі рвонув, аби таким же макаром здихатись нападника, але де там! Хозарин міцно тримав рогатого за хвоста, і тому нічого не лишилося робити, як і ревнивця потягти за собою в небо. Ось там, думає, вже й скину його на землю — тільки гепне-репне! Хозарин не встиг і отямитись, як опинився високо над Дніпром, казали, що якраз навпроти місяця, що саме з-за хмар вигулькнув. І всі, хто не спав у ту ніч, побачили біля місяця чорта і дебелого чолов’ягу, що висів у нього на хвості, бовтаючи в небі ногами. А потім місяченько за хмару сховався, і більше нічого не було видно, і дехто, хрестячись, подумав, що то йому привиділося, і він, почухавшись, пішов спокійно досипати.

А тим часом чорт чи не найбільшу швидкість увімкнув, такі віражі робить, що людині їх аж ніяк не знести — то стрімко вгору рвоне, то каменем униз падає, то перевертається, трясеться, та все дарма. Ніяк не може нападника позбутися, бо той, не розгубившись, все накручує чортячого хвоста собі на руку й накручує. Так і на спині в чорта

опинився, а тоді — хвать його за цапині ріжки! І давай йому голову безцеремонно крутити. Воно хоч і чорт, але ж голова у нього теж одна і теж йому ще потрібна. Чорт завив, по-собачому заскімлив, головою завертів, але хватки Хозарин навіть не послабив. Летять вони — внизу, в нічній пітьмі Дніпро ледь біліє, якісь коси тягнуться, острови, малі річечки та рукави, озера, а їх тоді було в заплаві Дніпра! Чорт уже з сили почав вибиватися — здоровенний йому трапився дядько! — вже аж виє, а Хозарин знай крутить йому за роги голову і ось-ось її к дідьку скрутить — поминай тоді чорта як звали! Бо ж він хоч і бісівського поріддя, а теж смерть свою має.

— Пусти, дурило! — кричить. — Що за моду взяв — чужу голову крутить! Ой-ой, та відпусти, дідько б тебе забрав!

— Аякже, — одказує Хозарин, ще зручніше вмощуючись на чортячій спині. — Спішу! Так і розігнався!

— Але ж ти мені голову скрутиш!

— А я це й замислив зробити. Щоб знав, як до моєї відьми ходити та хвостом її обіймати.

— Не буду-у!.. — аж верещить чорт з останніх сил. — Ой-ой, та відпусти, бо мені амбець буде! Не буду я, не буду-у-у!

— Будеш, будеш! Знаю ваше кодло чортяче! Вам аби чоловіка обдурити, а там на своє знову повернеш. Ось як скручу твою голову к лихій годині, тоді вже точно не будеш! Безголові навіть відьмі не потрібні.

Замакітрилось у чорта в голові, чмелі там у нього вже загули, з очей аж іскри сипляться, а Хозарин все крутить і крутить йому голову. Шия в нечистого аж тріщати почала, ось-ось йому капець-амбець надійде!

Треба було рятуватися, покіль не пізно. Бо й справді: кому потрібний безголовий чорт? Навіть самому собі непотрібний.

Чорт вже й памороки втратив, так йому було тяжко, і він вже запаморочено шугнув на відчай униз, як з гори зірвався. Аж засвистіло над Дніпром, загоготіло й загуло! Рятуючись од Хозарина, чорт тільки булькнув у якусь річечку, що віками до Дніпра собі поспішала, щоб на її дні, в найглибшій вирві сховатися. І тільки тоді Хозарин од нього одчепився і на берег вибрався. А чорт на дні тієї річечки причаївся ні живий, ні мертвий та шию собі розтирає, чи, як тепер кажуть, масажує.

— Сиди, сиди в соминій ямі, — кричить йому Хозарин. — А я на березі посиджу, спішити мені нікуди і тебе почекаю. Як виринеш — так і скручу тобі довбешку твою нерозумну. Ось тоді вже не бігатимеш до моєї відьми.

Чує те чорт (слух у нього!), на дні річки лютує, вертиться там, риє зі зла, аж вода бурлить-кипить, а вилізти й боїться — страшний Хозарин його на березі чатує.

Звідтоді, кажуть, люди й прозвали ту річечку Чорторием, бо ж чорт і справді рив на її дні ями. Більше тисячі літ звідтоді минуло, за водою Дніпра спливло, а чорт, як свідчать старі рибалки, і досі на дні тієї річечки бешкетує, злість на ній зганяє, а вилізти й боїться, щоб клятий Хозарин — а він затятий! — йому башки не скрутив. Щоправда, подейкують, ніби тепер те чортисько вже не так бешкетує на дні річечки — постарів чи що (чорти теж старіють, бо звідки ж ото вислів: "Старий чорт"?), але ще буває, як розійдеться, то вода як у казані закипить. А вилізти все ще боїться. Старі рибалки баяли, що якось бачили місячної ночі, як Хозарин вештався берегом. Певно, все ще чекав чорта, аби йому за відьму ще і ще насолити… А де та відьма поділася, через яку зчинилася буча, невідомо. Не інакше, як десь з іншим чортом шури-мури крутить, доки Хозарин чатує її першого любчика. А на Чорторії й нині неспокійно. Ні, ні, та й зчиняється таке, що аж вода закипить-завирує. От бувалі й кажуть:

— Знову чортяка на дні розійшовся! А щоб йому, нечестивцю рябому, й добра не було!

Якось і Сом зізнався по великому секрету, що теж бачив, як уночі понад берегом чолов’яга старезний никав — лахмай лахманний лахами трусив… А чи був то Хозарин, Сом не відає, а брехати не хоче. Та й хто тепер скаже, Хозарин то чи не Хозарин…

Як запевняють "бувалі", ще в наші часи до 14–16 метрів сягали глибини Чортория. І такі небезпечні та підступні, що як попадеш у вир, то тільки й булькнеш! І гавран за тобою не каркне, хіба що жаба кумкне. Але сьогодні Чорторий вже не такий — чи й лишилася бодай половина його колишніх глибин. Частково сам винуватий — риє ж бо постійно, віками клекоче, вертить, то намиваючи перекати й мілини, то навпаки, виверчуючи ями та вирви, — а частково й люди допомогли. Так і замулився, обмілів Чорторий. Та все ж ще й на сьогодні деякі його глибини збереглися, бо він ще й сьогодні риє-вертить і має глибокі та чорнющі ями і вирви на дні, воронки-крутіжі, бо як і раніше шурубурить, і ті ями ніхто, крім старих сомів, і не знає. Ось з однієї такої давнезної ями, чи не з часів ще Київської Русі утвореної, негадано й висунулась чорна вусата мордяка з виряченими очима. І вода так і закипіла, заскаженіла, як у доброму казані на доброму вогні. Вигулькнуло те одоробло, наче питаючи: "А що ви тут робите, Соме й Чемерисе?.."

А що ми робили… Ясно що — сома ловили. Чи — намагалися його спіймати. Але ж не такого страхопудала, що біля нашого човна висунулось.

У першу мить нам здалося, що те сомище вибралося не просто з глибин Чортория, а — з часів Київської Русі, коли ще над краєм тим ширяли триголові гориничі (одному з них розгепав ті головешки Кирило Кожум’яка, пригадуєте?), чи баби яги на мітлі, чи, зрештою, відьми з Лисої гори прилітали до Чортория вранці вмитися — щоб відьмацтво своє, штукарство надовше зберегти.

І ми з торопу ледь не бовкнули правду: рибу ловимо. Та вчасно схаменулися.

— Ми той… на човнику відпочиваємо, природою… е-е… милуємось…

— Знаю вас! Особливо Сома! Відпочиваємо! Милуємося!.. Рід мій винищуєте, га? От нарешті ви й попалися, г-голубчики!

Ось тоді нам і здалося — у страха очі великі! — що воно… Оте, що висунулося, вусате, довжелезне, в п’ять метрів. І кілограмів під триста вагою! Бо аж човен захилитало, як воно мордякою своєю в борт ткнулося!

У такій ситуації, у яку ми потрапили, Солопій Черевик, наприклад, і вискочив би притьмом з човна та пішака рвонув би до берега по воді аки по сухому! Та ще й човна б під пахву захопив — з ляку-переляку що тільки не втнеш.

"Чорт! чорт!" — кричав (би) він у нестямі… І через хвилину без пам’яті повалився (б) на землю.

"Чорт! чорт!" — кричало слідом за ним, і він чув, як тільки щось із шумом кинулося до нього. Тут свідомість відлетіла від нього, і він, як страшний жилець тісної домовини, лежав німий і нерухомий посеред дороги".

А в нашому випадку лежав би Солопій Черевик посеред дороги з човном під пахвою. Ось що сталося б з добродієм Черевиком із славних Великих Сорочинців, аби він опинився на нашому з Сомом місці!

А ми з Сомом достойно витримали, це згодом навіть наші недоброзичливці відзначатимуть. Щоправда, Сом, хапаючись за борт човна, що його розхитувало те мурло щораз дужче й дужче, неспокійно вигукував:

— Спокійно, Валько, спокійно! Це мій родич. Він і справді метрів із п’ять завдовжки і вагою під 300 кілограмів! Інших у Чорториї і не водиться. Спробую з ним… е-е… побалакати по-свійському…

Чи побалакав Сом із своїм чорторийським родичем, вже і не пригадую — так ми швидко до берега гребли, женучи човна разом із якорем, що його з поквапу забули витягти, і він, зараза, раз-по-раз чіплявся за дно і дещо стримував наш нестримний рух до берега. А вже на березі, як ми з човна повискакували (а ми гребли ще й метрів зі сто по-сухому, аж на луки) і, озираючись, чи за нами, бува, не женеться та вусата чортяка, ще на всяк випадок відбігли далі. Ось тоді Сом дозволив собі й деяку критику на адресу того сома, що ми його не спіймали, але який мав нахабну звичку спіймати нас:

— Та який він… який сом? Так, одна назва! Із справжніми сомами він і не ночував. Невже й ти віриш, — повернувся до мене, — що той сомик був довжиною в п’ять метрів і вагою в 300 кеге?

Я подумав і твердо відповів:

— Де там! І половини не набереться! І чого ми той, за весла похапалися? Треба було його на абордаж брати.

— А я кажу, — гарячкував Сом, щоб остаточно принизити свого родича, якого ми не спіймали, але який мав завдання нас спіймати, — у ньому й десяти кілограмів не набереться. Та й взагалі — який то сом? Який, питаю?

— А що ж то було? — розгубився я.

— Так, сомик, — як присуд, виніс Сом. — Таке собі… соменя.

Я був спантеличений.

— А хто ж тоді нам човна тряс? Чия вусата мордяка висовувалася з Чортория біля самого борта човна, і як ми, з поквапу не вибравши якоря, гребли до берега і далі по березі ще метрів, мабуть, із сто? Аж пухирі на руках від такої греблі повискакували.

Тепер уже був спантеличений Сом.

— А й справді… — Мить подумав і з черговою твердістю відповів: — Ні, ми таки евакуйовувалися — скажемо так, — від сома-сомища! Довжиною в п’ять метрів і вагою в триста кілограмів! Від меншого хіба б ми втікали? Мені один старий рибалка казав по секрету, що такі соми ще й досі водяться в Чорторії.

І все стало на свої законні місця, бо ж виникла залізна логіка: хіба від сомика ми втікали б до берега? Висовувалась і справді вельми пристойна мордяка. На Чорторії і не таке можливе! Бо це ж не поетично-замріяна Рось, а — Той, що чортом риє!

А пізніше, відповідаючи на запитання кореспондента Ай-Бі-Бі-Сі, Сом із притаманною йому скромністю сказав:

— На нашому з Вальком Чемерисом місці кожен би так вчинив!

Чим і підняв авторитет київських рибалок на ще вищу висоту!

І тієї ж миті… проснулися.

У човні, на Чорторії.

Було тихо й благословенно у світі білому. Вудочки наші стояли собі непорушно, сторожки ані хитнуться, річкою пливли легенькі безневинні і майже ліричні хвильки й плюскотілися біля борту.

— Що??. Га?.. — Сом труснув головою.

— Тобі що-небудь меречилось-верзлося на кормі?

— Та якась… вусата мордяка, — чесно зізнався я.

— І мені теж, — признався і друг мій.

— Дивно, що нам обом приснився один і той же сон!

— Та хіба ж ми спали? Так, пригрілися на сонечку в човні, ти на носі, а я на кормі придрімали хвильку-другу…

— І нам встигло приверзтися, — Сом подумав і швидко запитав: — А що коли і… і справді, як ми лірично дрімали, висовувалася з води та мордяка, га? Це ж Чорторий, тут усе можливе.

Ще подумав і виніс рішенець.

— Скажемо, що висовувалася…. Так і знайомим будемо розказувати. А такі соми в Чорторії ще водяться… Мені один старий рибалка по секрету якось баяв: придрімав він… Тобто, пригрівся в човнику на Чорторії, себто замріявся, коли це Чорторий, яа-ак зітхне! А тоді з води щось яа-ак вискочить, аж вода човна накрила! Придивився…

— Хто придивився?

— Я… Тобто той рибалка — не перебаранчай! Придивився, аж то — сомище! Отакезне! — і Сом якомога ширше розвів руки, як і кожний істиний рибалка вміючи в подібних випадках дуже широко розкидати руки. — От і нам пощастило такого побачити.

— Якби ще й спіймати, — зітхнув я.

Сом резонно зауважив:

— Ти багато дуже хочеш. І взагалі, дякуй сому, що хоч нас не спіймав. А міг же, чортяка, нам і човника на Чорторії перекинути!

А втім, із Сомом і не таке траплялося.

Крім афронту від поета-партизана Платона Воронька (пригадуєте, звинувачення в літературному хуліганстві?), Сом на своєму літературному віку зазнавав у різний час і дошкульніших нападок од критичної братії, яка, як водиться, сама написати (поезії чи прозу) не вміє, бо не знає як, але вміє і знає, як треба повчати, щоб написати прямо тобі черговий шедевр, достойний не інакше, як Нобелівської премії.

А почалося все, хоч як це не дивно, з аутодафе. Так, так, зі спалення. Коли вийшла перша Миколина збірочка поезій "Йду на побачення" (1957), голова колгоспу його рідного села упізнав себе в одному з віршів (в негативному, ясна річ, образі), викрав книжечку в сільській бібліотеці і... і спалив її як крамольну. Згодом поет скаже — не без підстав, — що він став першим українським радянським поетом, збірку якого спалили в рідному селі. Початок, одне слово, добрий і для декого аж завидний — а чому, мовляв, тоді мою збірку не спалили? А якби зібрання творів в — надцяти томах спалили, яким би я сьогодні героєм був! Жаль, не поталанило! Сому просто повезло, він постраждав, а я хіба гірший? Але спаленням справа не закінчилася. Палій (а він "дзвенів орденами й медалями") написав ще й доноса до першого секретаря Київського обкому партії товариша Шелеста. Останній дав грізну вказівку: хай поет негайно напише пояснювальну записку, що він у вірші "Іди на суд", вміщеному в його збірці "Йду на побачення", не мав на увазі "голову колгоспу тов. Ковбасинського". Як зізнаватиметься Сом, "одне речення, і я врятований. Але душа моя голосно закричала: ні! Бо таки й мав на увазі голову колгоспу. То що ж тепер?"

За порадою пішов до свого старшого друга Олексія Коломійця.

Він довго та уважно розглядав мене, ніби вперше бачив. А потім його обличчя засяяло красивою, широкою посмішкою. "Знаєш що? Ти потрапив у геніальну ситуацію. Через сто років тобі будуть заздрити нащадки. А тепер сідай і пиши: "У вірші "Іди на суд" я не мав на увазі тов. Ковбасинського. Я мав на увазі багатьох інших негідників". Оце і все!"

Але це був лише початок, нападки посипляться пізніше — і вже не в Броварах, а — в Києві.

...А втім, критичні стріли були спрямовані не проти віршів, а проти його молодої зухвалої вдачі, — писатиме у передмові до так і не виданого (вже почалися фінансові негаразди) вибраного Миколи Сома Олесь Жолдак, більш як тридцятилітній друг поета. — Гадаю, що у вірші "Сергію Єсеніну" український поет сказав не тільки про свого улюбленого російського поета, а й про себе:

І підстригти, і погладить лізли,

Бо, мовляв, доступний і простий,

Та кришились гребінці залізні

Об шовковий вихор золотий.

(Додам од себе. Про Василя Діденка, вірного свого друга й побратима, автора знаменитих "Ясенів" і взагалі незрівнянного поета, який так рано пішов із життя, наклавши на себе руки — зашморг вирішив його долю, — Сом напише як про самого себе: "Справдешні всі поети — люди непрактичні, часто невлаштовані в житті, голодні й холодні. Биті і зневажені. Ходять з нами грішною землею, а живуть у небесах. Тому й диваки". Дай Боже нам побільше таких диваків! І сам

Микола хоч і ходить грішною землею, як і всі ми, грішні, ходить з усіма нами, простими смертними, а сам тим часом живе в небесах — знайомі в нього там чи що? Але ж на небесі по знайомству не приймають, як то буває на грішній землі. Виходить, заслужив!)

Сому таки діставалося. За все ту ж зухвалу вдачу (за вірші його хвалили, відзначали їх, бо не відзначити їх було неможливо, це "бачили" навіть сліпі). Бо він, як і його поезія, завжди розкутий, завжди товариський і завжди веселий. І завжди — незважаючи на чини і звання — ріже в очі кожному, хто заслужив, правду-матку. А правдоборців, як уже зазначалося, в усі часи не любила на Русі влада — хоч княжа, хоч яка інша. А Сом і від інших прагнув такої ж чесності й правдивості як од самого себе: "Чи є між нами хоч один, хто скаже так: "Я — сучий син?" Ось за таку зухвалість, визивність (а за ними крилися, як ми вже знаємо, порядність і чесність) йому й діставалося. Незаслужено і... Заслужено? "Він не завжди був на коні, — засвідчує О. Жолдак, — бував і під конем"".

Але ніколи не страждав самозакоханістю чи зазнайством: я, мовляв, я!.. З відвертістю, гідною подиву і поваги, як на духу розповість, як йому ні світ, ні зоря подзвонив із Черкас, тоді ще живий друг його і побратим Василь Симоненко.

А далі знову надамо слово самому Сому:

"Сомику, — звернувся він до мене, — кінчай ночувати і пиши свою найкращу пісню... А я тобі для робочого настрою розкажу сон, який мені щойно приснився... Ніби ми удвох із тобою ідем до Біївців од станції Вила. Коли глядь: нас наздоганяє підвода, де сидять... Хто б ти думав? Тарас Шевченко, Іван Франко і Леся Українка. Шевченко зупиняє коней і каже: "Сідай, Василю, з нами на підводу". А я питаю: "А Сома чому ж не запрошуєте під'їхати?" І Шевченко відповів: "А Сом нехай пішки йде..." (І це Василь Симоненко називав підняттям настрою своєму другові. — В. Ч.)

Мати: Веселий сон. А як його розгадати?

Поет: Ви кажете: веселий сон? Ні, цей сон справді віщий. Ми тоді з Василем довго сміялися, але тепер я сприймаю той сон досить серйозно... В літературі не можна збиватися на манівці, не можна легковажити, як це я робив у деяких своїх віршах і піснях. Ось чому я довго йду... Іду пішки до своїх читачів..."

Соме, Сомику, Микольцю! Та це ж добре, що пішки. Просто чудово.

Як би раніше сказали: не відриваючись від народу. Тим паче, на патріархальній підводі сьогодні далеко не поїдеш, бо й коней вже немає в Україні (страусів нині у нас розводять, а за гнідих і забувати почали в колись козацькій державі), а на "Мерседесі"... По-перше, його в тебе ніколи не було і, смію запевнити, ніколи вже й не буде — принаймні, на цьому розпрекрасному, але ніби не найкращому світі...

Люди добрі, чи можете уявити Миколу Сома (Миколу Сома!), який їде до читачів на "мерсі"? Ні, таке і в най-найжахливішому сні не присниться! На таке і моя буйна фантазія безбережна не здатна! Цур йому пек!

Більшість людства (і поетів теж, і прозаїків теж, включаючи автора цієї придибенції!) — піша-пішаниця!

А пішо звичніше.

Пішака і зручніше, і надійніше. Ще й бензину не треба, а власні ноги ніколи не підведуть. Та й читачі наші — це по-друге, — "мерседесів" не мають. Бо ті, що їх мають, то не наші читачі!

Аби добрий був пішник і — гайда! А втім, поету годиться свою стежку мати, в літературу топтати, і в тебе, Соме, вона вже своя і давно тобою добре вторована!

Можна й приклад навести. Ну, хоча б Сковороди Григорія Савича, який ходив тільки пішки, а таки дійшов до своїх читачів. Дійдеш і ти, друже!

А втім, ти вже дійшов — то чому ж сумувати, га? Зрештою, в тебе є і запасний варіант — Пегас. Крилатий коник бідних поетів. Осідлуй його і маєш транспорт. Та який! А як брикатиметься Пегасик — вкоськай його і — куди тим "мерсам"! Сом на Пегасі — це так звично.

Про себе ти любиш говорити (і не без підстав): "Я — веселий чоловік!" Чи не тому, будучи ліриком, ти, врешті-решт, вдався й до гумору? Чи не тому, що від природи ти ще й гуморист? Двоє твоїх друзів дивувалися (і, здається, ще й досі дивуються) чому ти, будучи ліриком, перейшов на гумор: Віталій Карпенко і Михайло Слабошпицький.

Перший: "Ніжного лірика і не менш ніжного пісняра Миколу Сома, відомого поета-шістдесятника, раптом повело на сміх..."

Другий: "Сом мав усталену репутацію тонкого лірика. І раптом із Сомом скоїлась така несподівана творча метаморфоза".

Сом так ніде в пресі й не відповів: що ж із ним сталося? Чому це він музу-покровительку ліричної поезії Євтерпу з флейтою та поміняв на музу комедії Талію з комічною маскою?

— Миколо, — запитав я його якось на Чорторії, — що тебе штовхнуло поміняти музи?

— Що штовхнуло? — міняючи наживку на гачку, поспитав і тонкий лірик, і гостроязикий веселий сміхотворець в одній особі. — Якщо по правді, то мене досить часто штовхали — особливо в громадському транспорті... — нарешті "ощасливив" гачок своєю уловистою мастиркою, помив за бортом руки, витер їх рушничком, запалив свою незмінну "приму" і з насолодою затягнувся. — Так ось, друзі мої хороші: Віталію,

Михайле і ти, Валько. Якщо коротко й серйозно (тема того заслуговує), то… Не міняв я одну музу на іншу, Євтерпу на Талію, і взагалі, не міняв жанрів. Я лишень повернувся до того, з чого колись починав. Ще як студентом був. Епітафії, наприклад, я почав писати чи не сорок літ тому — десь на самому початку шістдесятих, а лише оце видав окремою збіркою. Як поет я починав із сатири, і мої різні штучки, веселі та в’їдливі, вже тоді ходили по руках, з’являлися в різних рукописних виданнях, у самвидаві. Як, до речі, й перші твори мого незабутнього друга Васі Симоненка. У моєму рідному селі мене ще звідтоді пам’ятають як гумориста й сатирика (їх моя лірика не цікавила). І знають напам’ять мої сатиричні твори. Зокрема, й сатиру на голову колгоспу "тов. Ковбасинського" — "Іди на суд". Або мініатюра: "На столі самогонки сулія — значить, знову у селі я", знаєш коли була написана? Чи не сорок літ тому. А мо’, й піввіку. А потім на якийсь час од гумору мене одвернула лірика та пісні. Але все повертається на круги своя. Повернувся і я до того, з чого колись починав — до гумору. Кажу ж вам: я веселий чоловік.

Повертаючись того дня з риболовлі, ми сміялися, розмахуючи вудками.

— Мабуть, щось веселе спіймали? — дивлячись на нас, поцікавилася стрічна бабуся.

— Сома! — вигукував Сом. — І не спіймали, а ще тільки будемо ловити. А поки що він нас ледве не спіймав.

— Свят, свят, — перехрестилася бабуся. — І навіщо ж ото таке ловити, яке і вас може зловити?.. Краще б на базарі купляли рибку.

— А ми, бабусю, і там, і там встигаємо…

— Веселий ти, — до Сома бабусенька.

— Веселий, бабусю, веселий…

Він навіть журиться, — якщо доводиться, а таки доводиться, бо ж чорториїв у нашому житті ще вистачає і ще довго вистачатиме! — то неодмінно лише крізь сміх. Чи сміється крізь зажуру. Сказано ж бо: "З журбою радість обнялася". Чи як Іван Франко колись вигукував: "Смішний цей світ!" І так таки і є: смішний та невеселий. Тож мусимо за веселість самі дбати. А якщо й помирати доведеться, то тільки од сміху. Бо ті, хто помре од сміху, як правило, живуть довго. Та й з чорториями краще всього боротися сміхом.

І Микола Сом бореться. Про це і його кредо, своєрідний його заповіт:

Чого сміюся?

А того сміюся,

Що ніде нікого не боюся.

Сміюсь над горем, регочу над лихом

І навіть плачу неповторним сміхом.

…Є люди злі. В них зуби, наче грати.

Бажання їх — мене замурувати.

Згинь, пропади, зійди з очей, нудото!

Я — вічний сміх.

Така моя робота.

Після риболовлі Сом веде мене на свою Троєщину — такий ритуал. Дуже симпатичний, між іншим. Троєщина — прадавнє, ще давньоруське поселення біля Києва (сьогодні це Київ) на лівому березі Десенки (дочка Десни чи її посестра) і протоки Чорторий.

У ті давні часи наших пращурів-русичів між Троєщиною і сусідньою Вигурівщиною — відомою теж з часів Київської Русі, але під назвою Милославщина, до 1957 року село Броварського району Київської області, що тоді ж було об’єднане з Троєщиною, де в році 1981-му, як тільки-но вона увійшла до складу української столиці, на намивній території почалося будівництво житлового масиву Троєщина — 3265 га за планом забудови, розрахункова чисельність населення 280 тисяч мешканців, — так ось між Троєщиною і Вигурівщиною знаходився заміський княжий палац, який називався "Раєм".

Тепер ви знаєте, де в Києві рай? Правильно, там, де живе Микола Сом. Себто мешкає він у "Раю". Бодай і колишньому. Там живуть здебільшого вже не селяни, але ще й не робітники, бо в них "одна нога у Києві, а друга у селі". (В одному з віршів мій друг з сумом — як про щось втрачене, — пожурився: "А вже ж нам ніколи не бути селянами". Гай-гай, Микольцю, — не бути. І в той же час ми ними й залишилися, бо сільська натура, чи, як тепер модно казати, менталітет — це назавжди. Бо це — родиме. Ми ними були й залишимося, ставши міськими, ба, навіть столичними жителями).

Так ось там Сом і купив колись кооперативну квартиру, в краю, де з одного боку починаються луги і поля його рідного Броварського району ("Що не говори, а під Києвом Бровари"), а з другого — град Кия з його Дніпром, Десенкою, Оболонню і, звичайно ж, загадково-знаменитим Чорторием, ніким ще й досі не розгаданим. І не вірте довідникам, які запевняють, що Чорторий нині — місце відпочинку киян (хоча в принципі це, мабуть, і так). Чорторий — персональна річечка членів Національної Спілки письменників України, і так нею вона стала завдяки моєму другу. Адже не знайти такого майстра красного письменства, якого б він не запросив сюди на риболовлю (як ось хоча б і мене) і не возив гостя

Чорториєм у симпатичному дюралевому човнику, що його він, веселий чоловік, поет і риболов, орендує на човнярській станції як член Українського Товариства мисливців і рибалок (дорого, правда, деруть… пардон, беруть з нього за той плавзасіб!).

Тож тут всі побували: і рядові члени НСПУ, і спілчанські функціонери, класики і смертні — разом із безсмертними. Останніх, щоправда, більше. А втім, письменники, щоб ви знали, майже всі поголовно безсмертні. Це вам, не задумуючись, авторитетно підтвердить будь-який член НСПУ, включаючи автора цих рядків. І спробуйте ви його переконати в зворотному! Ті, хто уявив себе богами, на землю не спускаються. Хіба що як їхні вірні й багатотерпеливі дружини наварять для своїх небожителів розчудесного борщу українського — та ще з пампушками, не кажучи вже про сало! Опісля ж риболовлі (незалежно від її результатів) запрошені Сомом на Чорторий ним же ще раз будуть перезапрошені (для більшості друге запрошення — і головніше, і значніше), але вже на Троєщину, до гостинних пенатів риболова, де посмакують — такий вже ритуал! — печеною картоплею та смаженими карасиками. Вам ніколи не доводилося смакувати в Сома смажених карасиків? О, тоді ви багато втратили — покуштуйте, неодмінно покуштуйте. Смажені карасики в нього аж солодкі, плямкаючи, з ними можна і власні губи поїсти. Карасики ті — фірмова страва поето-риболова — неодмінно мають бути маленькими, щось із долоню завбільшки, ніби ж і не путній улов як для солідного риболова, але саме ось такі карасики і виходять найдобрішими — добрішими, навіть, даруйте, за червону рибу. Щоправда, лише ті, які особисто смажив Микола Сом. Та ще у вигляді закуски після чарки Сомового фірмового напою, що зветься у нього СОМОгоном (ні, ні, самогон — це у всіх інших громадян України, а в Сома — тільки СОМОгон!), пляшечку якого він, хитро посміхаючись, витягне із старого валянка-пенсіонера, що, відходивши своє, доживає віку на балконі і більше ні на що, як на зберігання оного зілля, не придатний.

Це кажу вам я, Чемерис Валентин Лукич, теж член НСПУ, якого ніжний лірик, пісняр та епітафіїст не раз запрошував і на Чорторий, а

потім на свою Троєщину — на традиційну дегустацію фірмового СОМОгону із традиційною закуссю у складі незмінної печеної картоплі — делікатес! — та смажених карасиків — смакота! До всього ж Микола Сом глибоко переконаний, що скромна пляшечка його СОМОгонки дуже вигідна і просто-таки незамінима на випадок навали гостей, адже вона не тільки достойно прикрасить собою будь-який стіл, а й приховає будь-яку кулінарну промашку господарів. Під чарку-другу тієї СОМОгонки навіть промашки йдуть за милу душу!

О, ні, ні, не підбивайте мене на подальше живописання, бо я хоч і видатний письменник (я ж навіть у наш час видаюся!) і ще й живописець, але… ні, ні… Не можу далі. Бо, захопившись, такого напишу, такого…

— Валько, не відставати! — лунає бадьора команда мого друга, — Пам’ятай, що нас чекає на моєму балконі у старому валянку…

І я налягаю на ноги, поспішаючи після чорторийської риболовлі на Троєщину, де був колись "Рай". А можливо, якісь його рештки ще й нині там позалишалися? Недарма ж Сом такий веселий і такий, безперечно, щасливий чоловік. Неодмінно раює на своїй Троєщині, де село сходиться з містом… На цьому я й зібрався було ставити крапку. Ні, мабуть, не тут, а лише після того, як Сом дістане із свого потаємного валянка заповітну пляшечку… коли я вже зібрався було ставити крапку в цій повісті, як раптом з Троєщинського раю, з лівобережжя Десенки і протоки Чортория на мою Святошинську сторону Києва прилетів лист, у якому виявився всього лише один аркушик, але який!

ЧОРТОРИЙ

Валентину ЧЕМЕРИСУ

Кльов на уди, друже!

Кльов на уди!

Вислів гарний, мудрий і старий

із віків, коли прадавні люди

На Дніпрі уздріли Чорторий.

Скільки літ пробігло — прошуміло!

Скільки хвиль хлюпнуло в береги!

Але знов те сатанинське тіло

Каламутить воду навкруги.

О! Дивися: риє дно чортяка.

Обережно веслами греби!

Тут колись Микита Кожум’яка

Скинув чорта в річку із гарби.

Се мій берег. Далі міст і Київ.

Он луги, де я травою ріс.

Що ти, чорте? Гратися затіяв?

Я не сам. Зі мною Чемерис.

Він рибалка ще не знакомитий,

Але моцний (він — це, знацця, ти).

Що ж ми нині будемо ловити?

Чим ми чорта будем тягти?

Ні, чортяці кинемо макушки,

Щоб затихла ненажера ця,

не натрощить наші закидушки

і не з’їсть карасика-живця.

Ой! Покльовка! Нахиляйся нижче!

Повело углиб за перекат…

Дай підсаку! Ич яке сомище —

Мій вусатий прісноводний брат.

— Де ж ти бродиш? —

запитають вдома.

Прибіжать аж ген із Броварів…

Не бреши! Скажи, спіймав ти Сома,

Що по-людськи вперше говорив.

* * *

Гей, Чемерисе, є ще в тебе хіть.

Пошвидше гумор свій твори й —

відважно, без страхіть

Гайнем до вусаня

на

Чорторий!

Б’ю чолом!

Микола Сом,

Київ, Троєщина,

місяця листопада, року 2002-го.

Ні, на такий подвиг здатний тільки він, "шановний, любий (а в деякому аспекті навіть дорогий)" — як писав якось Віктор Баранов у "Дуже відкритому листі Миколі Сому" на шпальтах журналу "Київ". І я переконуюсь, що крапку в цій придибенції — ми ж іще не спіймали з Сомом сома — ставити рано. Та й для чого вона тут потрібна, га? Тим більше, мені вже час збиратися на Чорторий.

Тим більше — Сом уже приготував свою чаклунську мастирку і взяв в оренду на човнярській станції аж на цілий день симпатичного дюралевого човника...

Чорторий — Київ.

Примітки

1

Про захист української мови і дієву допомогу в цьому авторитетного у партійної влади М. Бажана.

(обратно)

2

Публікуючи епіграму, Сом зізнався, що він в сатирі А. Малишка поміняв "лише однесеньке слово". Яке — здогадайтеся самі.

(обратно)

3

Епі — над, а тафос — могила. Отже, надгробний напис.

(обратно)

4

Принагідно. З усіх видів биття (наприклад, бити байдики, бити себе в груди, бити по кишені, бити в ніс, бити в очі, бити ноги) чи не найкраще — бити чолом. Цим старовинним вітанням серед усіх членів

НСПУ чи не єдиний користується Микола Сом (у нього, здається, і збірка так називається). І тільки десь почуєш: "Б’ю чолом…", то вже й знаєш — він, Микола Сом. Бо хто ж іще отак шанобливо вітає друзів і своїх читачів.

(обратно)

5

Долобськ, Долобське озеро — озеро біля лівого берега Дніпра, нині увійшло в Русанівський канал між мостами метро та ім. Патона в Києві.

(обратно)

6

До речі, про мого друга у свій час писали на самому початку його літшляху, як прийнято казати, корифеї — письменники, артисти, композитори — П. Тичина, В. Сосюра, О. Гончар, П. Загребельний, О. Козловський, П. Майборода, і всі вони у Сома відзначали самобутній талант, емоційність, дотепність тощо. Те, що майстри в ньому відзначали, Сом не лише зберіг, а й примножив.